

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

Mykolas Rõmeris

JUOZAS PILSUDSKIS

Vytauto Didžiojo Universiteto rektorius prof. Mykolas Roemeris, asmeniškai gerai pažinojęs mirusį maršalą Pilsudskį, maloniai sutiko parašyti "Mūsų Rytojui" savo pastabas apie Pilsudskio asmenybę ir jo veiklą.

Redakcija

x x x

Lenkijos* maršalo Juozo Pilsudskio mirtis ne tiktai Lenkijai, bet ir visam pasauliui padarė gilaus įspūdžio. Mirė žmogus, tikrai nepaprastas, didelis žmogus. Mums jo asmuo yra ypatingai įdomus ne tiktai tuo, kad jisai buvo didžiausias mūsų kaimyninės Lenkijos veikėjas, jos nepriklausomybės kūrėjas ir tvarkytojas, ir ne tiktai tuo, kad tikrai tragišku mūsų istorijos ir paties Juozo Pilsudskio likimu vienas jojo didžiosios veiklos momentas skaudžiai palietė besikuriantį tautinės Lietuvos valstybingumą, bet dar tuo, kad Juozas Pilsudskis buvo ryškiausias jeigu ne tautinės, tai bent istorinės Lietuvos sūnus, buvo žmogus, kuriame lietuviškas būdas pasiekė aukščiausiąjį savo ekspresijos (pastreiškimu) laipsnį. Savo charakteriu ir labai ryškiu būdu jisai, be abejo, buvo artimesnis Lietuvai ir lietuviams, negu etnografinėi Lenkijai ir lenkams.

Šis būdo milžinas buvo Lenkijoje fenomenas. Ir nebus, rodos, perdėta pasakius, kad nors pati Lietuva savo milžino Pilsudskio savo tautinėje valstybėje neturėjo, kaip kad turėjo ją Lenkija, tačiau kadangi Lenkų Pilsudskio asmeny susikoncentravo kaip tik žymiausieji lietuvių būdo elementai, kurie Lietuvoje yra paprasti ir plačiai paplitę žmonėse, tai Lietuva, kad ir neturėdama vieno didelio sukoncentruoto individualinio Juozo Pilsudskio, turi masinį Juozą Pilsudskį, sutirpusį daugely individų ir potenciališkai (gaivališkai) juose

* Kalba ir rašyba netaisyta (E. M.).

paslėptą. Neturėdama paties Juozo Pilsudskio, ji turi Juozo Pilsudskio dvasinę medžiagą, taip sakant, Pilsudskio dvasinę žaliavą, iš kurios jisai jai ir individuališkai kada nors gali išdygti.

Kaip nepaprastas ir ryškus buvo pats Pilsudskis, taip nepaprastas ir ryškus buvo Pilsudskio gyvenimas ir jo nuveiktieji darbai. Kilęs iš senos Lietuvos bajorų šeimos ir Lietuvos dvaruose išaugęs, apsuptas didingos senojo valstybingumo ir garbingos sukilimų ir kovų dėl laisvės tradicijų atmosferos, jaunas "Ziuk'as" (Juziukas) Pilsudskis baigė Vilniuje gimnaziją. Jo jauną sielą savo revoliuciniu turiniu pagavo socialistinis judėjimas.

Tų laikų Lietuvoje (iki 1890 m.), ypač Vilniuje, Lietuvos vakaruose jau prasidėjęs ir Prūsų Lietuvoje savo centrą įkūręs Lietuvių tautinio atgimimo judėjimas dar nebuvo praplėtes ir jaunojo Pilsudskio nepasiekė. Tiek Lietuvos rytai, tiek Lietuvos bajorijos kad ir jautriausia jaunoji karta ir Vilniaus jaunimas dar nebuvo šio judėjimo palesti. Jaunajam studentui Juozui Pilsudskui išvykstant iš Vilniaus ir iš Lietuvos, lietuvių tautinis judėjimas bei jo padariniai, iš kurių turėjo išdygti jaunoji moderninė Lietuva, liko svetimi, nerealūs, nesuprantami.

Iki 1905 m. Juozas Pilsudskis buvo vienas energingiausių, žymiausių revoliucinės socialistinės lenkų organizacijos "PPS" (Polska Partja Socjalistyczna) vadų ir veikėjų, būdamas drauge vienu jos steigėjų. Tai buvo organizacija ir drauge judėjimas, jungiąs socialistinius visuomeninės reformos šūkius su Lenkijos nepriklausomybės idėja ir veiklia kova už laivę. Šioje socialinės ir politinės laisvės bei aktyvaus iniciatyvinio veiklumo ideologijoje, kurios ryškiausiu apaštalu ir drauge nenuilstančiu darbininku buvo jaunas Pilsudskis, Lenkijos sąvoka apimdavo plačiąją XVIII amžiuje žuvusią Lenkų-Lietuvos valstybės teritoriją - Jogailaičių sukurtos unijos teritoriją, į kurią įeina tiek tikroji Lenkija, tiek buv. Didžioji Lietuvos kunigaikštija su plačiomis Ukrainos ir Gudijos žemėmis.

Socialistiniame judėjime "PPS" organizacija konkuruodavo ir kovoje su kita, vadinama "SDKPIL" ("Socjalna Demokracja Krolestwa Polskiego i Litwy" - Lenkų Karalystės ir Lietuvos Social-Demokratija), kuri atmesdavo

tautinį ir valstybinį lenkų revoliucionizmą ir stengėsi Lenkijos ir Lietuvos sociališkai-klasinį bei politinį judėjimą išlaikyti bendrajame Rusijos valstybingume, įtardama PPS-ninkus buržuaziniu ar bajorišku romantizmu bei nacionalizmu.

Nepaprasti ir pasižymėję tiesiog legendariškais epizodais yra Juozo Pilsudskio žygiai jau ir anoje jo veiklos gadynėje. Jo pasiryžimas, drąsumas, nujautimas, jo nenuveikiama energija, kurioje romantizmas buvo susijęs su nenuilstamu darbštumu ir nepalaužiama valia bei būdo tvirtumu ir nusistatymo tiesumu, jį kėlė į pirmas judėjimo eiles. Tiek šiame, tiek kiekviename judėjime, kuriame jis dalyvavo ir kūrė, jisai buvo vadas; jisai buvo įgimtas vadas, vadas "Dei gratia", - tiesiog jisai nepajėgtų nebūti vadu, nors per visą savo amžių jisai buvo švarus ir karjerizmu, turtų ar garbės ieškojimu, asmeninio pasipelnymo troškimu nesusitepė niekuomet ir šių elementų jo veikloje nebuvo nei tada, nei kada nors vėliau.

Ir šio laikotarpio beveik pasakiškas buvo Pilsudskio redagavimas ir leidimas PPS organo "Robotnik" ("Darbininkas"), slapta spausdinamo ir skleidžiamo Rusų Lenkijoje, carinės policijos sekamo ir ilgai nepagaunamo; taip pat garsus ir tikrai pasakiškas Pilsudskio iš kalėjimo išvadavimas ir jo užsienin pabėgimo epizodas, kai suimtas Pilsudskis, nuduodamas proto ligą, būdamas patalpintas į psichiatrinę ligoninę, iš jos pabėgo su pagalba jauno gydytojo, partinio pps-ininko, kuris šiuo tikslu, vykdydamas tam tikrą Pilsudskio iš anksto numanytą ir draugams slapta praneštą planą, stojo ligoninės tarnybon ir judėjimo vado pabėgimą paruošė.

Naujais žygiais ir drąsiu veikliu sumanymu pasižymėjo Juozas Pilsudskis 1904-1906 metais, kilus Rusų-Japonų karui ir pirmajai 1905 m. Rusų revoliucijai. Socialistiškai-revoliuciniame PPS judėjime Pilsudskis tada pasiryžo griežtai ir aiškiai išskelti tautiškai-revoliucinį momentą. Jisai ėmė ne tikrai svajoti, bet ir ruošti Lenkuose ginkluoto sukilimo darbą. Jisai Japonams pasiūlė lenkų partizanų pagalbą, kuri reikštųsi ginkluotu judėjimu rusų valdomoje Lenkijoje ir verstų rusus bent dalį savo karo pajėgų skirti kovai su sukilėliais bei partizanais, galinčiais atskirais drąsiais žygiais

kenkti rusams, ardant rusų susisiekimo priemonės su rytais, trukdant jų karinį transportą ir šiuo dezorganizuojant jų karinį pajėgumą.

Šios Pilsudskio derybos su Japonais realių vaisių nedavė, be to, ir pačioje Lenkijoje Pilsudskui nepavyko išplėsti masinį platų sukilimo judėjimą; jo sumanymus trukdė jo aršiausieji priešai, vadinami "endekai" (nacionaldemokratai), kurių vadu buvo Romanas Dmowski. Tačiau Pilsudskis savo sumanymų niekuomet neišsižada; tai buvo jo principas, jo būdo elementas. Turėdamas partijoje didelį autoritetą ir asmeninį prestižą, veikdamas jaunuosius savo pasiryžimu ir savo nuveiktų darbų bei savo vardo legenda, turėdamas judėjime ištisą savo partinių mokinių ir jam atsidavusių entuziastų grupę, Pilsudskis ryžosi pradėti individualinį bei grupinį partizanų-teroristų darbą. Jis steigia PPS partijoje savo garsiąją "Bojovką" (Kovos organizaciją). Pilsudskio mintis, kuriai jis visą savo amžių buvo ištikimas ir kuri glūdėjo pačiame jo būde, buvo ši: jei tautos masė, politinės vergijos demoralizuota, savo tradicinių vadų-nykštukų ir bailių migdoma, nenori ar nedrįsta naudotis aplinkybėmis ir ryžtis kovoti dėl laisvės, jei senoji karta jau priprato prie vergijos ir nepajėgia laisvę pamilti, tai tatau nereikia, kad jauni ir gyvi laisvės mylėtojai, - kad jie ir nebūtų skaitlingi ir nepajėgtų iš karto masės pasyvumo nuveikti ir ją į drąsų žygį patraukti, - turėtų nusileisti, patys viešpataujančiai inercijai pasiduoti ir paskęsti asmeniniame karjerizmo bei tautos vergijoje. Pilsudskio mintimi, kad ir neskaitlingi, kad ir turį dar syki asmeniškai žūti, kaip kad žuvo ištisos XIX amžiaus sukilėlių eilės, jie turi gyvos tautos bei laisvosios savo valstybės idėjos vardu ir tautos garbei eiti į drąsų aukos ir laisvės žygį. Jų auka ir žygis nežūsią - jie veiksią masės valia, sukriesią viską, kas tautoje tebėra gyva, jautru ir sveika, iš jų žygių ir aukos dygsią nauji laisvės mylėtojai ir kovotojai ir iš užmigdytos pasyvios vergų masės, klastingų vadų veikiamos išaugianti gyva veikli tauta.

Pilsudskio sukurtoji ir jo vadinamoji "Bojovka" ėmė veikti nepaprastai drąsiais žygiais, puldama valdžios policiją ir administracijos organus bei įstaigas, ardydama transportą, grobdama sukilimo ir teroro tikslams valdžios kasas, mėtydama bombas, terorizuodama carinės Rusijos tarnus.

Šių žygių tarpe užtenka paminėti pasakišką ir meniškai atliktą pašto traukinio užpuolimą Bezdomių stoty, arti Vilniaus, bei politinių kalinių išvadavimą iš "Paviako" kalėjimo Varšuvoje. Atskiri "Bojovkos" veikėjai žuvo, vykdydami teroro aktus arba patekę į valdžios rankas. Tačiau dalis jų ir jų tarpe pats veiklusis vadas - Pilsudskis - liko gyvas ir sveikas, neįveikiamas ir nepagaunamas.

Tačiau japonų karas pasibaigė, o kiek vėliau caro valdžia numalšino ir Rusų revoliuciją. Plačių lenkų visuomenės sluoksnių "Bojovkos" judėjimas neišjudino; masė liko pasyvi; populiarus tapo Lenkijos "autonomijos" šūkis. Pilsudskio neapkenčiami jo aršiausieji priešai "endekai" ėmė ruošti parlamentinei veiklai Rusijoje ir, stiprūs masės pasyvumu, niekino ir šmeižė bet kurių gyvųjų iniciatyvinių judėjimą, kovodami su revoliuciniais šūkiiais ir slopindami tautos energiją. Pilsudskio "Bojovkai" nepavyko individualiniai teroro aktai paversti kad ir partizanišku sukilimu. Pačiame socialistiškai-revoliuciniame PPS judėjime rusų revoliucijos metu ėmė masiniai reikštis ne tautinis nepriklausomybės ir sukilimo momentas, bet sociališkai-klasinis ir politiškai-konstitucinis reformos momentas Rusijos valstybingumo ribose. Platus politinis darbininkų judėjimas Lenkijoje tiek savo siekimais, tiek savo metodais toli nukrypo nuo Pilsudskio ir "Bojovkos" tikslų, idealų ir ypač kovos metodų; pačioje PPS partijoje kilo reakcija prieš "Bojovką", kuri imta įtarinėti banditizmu. "Endekai" Pilsudskio "Bojovkos" akciją tiesiog banditiškai skelbė.

1906 m. PPS-se įvyko skilimas. Partijos suvažiavime Krokuvoje dauguma pasisakė prieš "Bojovką" ir prieš tautinio sukilimo idėją bei metodus, keldama grynai socialistinių organizacinių bei masinį judėjimą socialinėje ir politinėje srity. Pasmerktieji, kuriais partija nusikratė, nenusileido, pasivadinę "PPS - Revoliucine Frakcija". "Bojovkos" judėjimas faktiškai žlugo.

Tačiau Pilsudskis ištesėjo. Jam nepriimtini ir jo ideologijai bei metodams iš viso svetimi buvo bet kurie "autonomijos" šūkiiai ar parlamentinės veiklos metodai, nusileidimai ar panašūs dalykai. Kad ir surištas su "Bojovkos" judėjimu, jisai jos žlugimo liko nepalietas. Jam tatai buvo ne pralaimėtas karas, kuriam pasibaigus nugalėtieji pasiduoda nugalėtojų

valiai, bet kovos dalis, atskiras mūšis ilgame kare, dargi ne pralaimėtas, nes Pilsudskio manymu nugalėtas tėra tik tas, kuris pasiduoda. Garsus ir Pilsudskio mintį, jo būdą ir visą jo istorinės veiklos idėją puikiai atvaizduojas yra jo posakis: "Nugalėtieji, kurie nepasiduos, nugalės" ("Zwycięzeni, którzy nie ulegną, będą zwycięzcami!"). Jis buvo įsitikinęs ir žinojo, kad jo idėjos ir jo akcijos sėkla ims gyvybiškai reikštis jei ne iš karto pačioje tautos masėje, tai bent jaunime ir kad iš šių grūdų išdygs laisvės valios daigai. Grynai literatūrinis darbas jo taip pat netenkino; įsileisti į popierinius ginčus su priešais iš dešinėsios ar iš kairiosios ir tatal laikyti revoliuciniu darbu, to nebuvo Pilsudskio-vado būde.

Apie 1908 m. Galicijoje (Austrijų Lenkijoje) Pilsudskis ima steigti savo amžinojo judėjimo formą. Tais metais Austrija paskelbė Bosnijos ir Hercogovinos aneksiją (pagrobimą), šiuo užgaudama ne tiek Turkiją, kiek Serbiją, o Bulgarija nutraukė savo ryšius su Turkija ir pasiskelbė nepriklausoma. Balkanuose, politinių tarptautinių sukrėtimų šaltiny, pasidarė neramu; iš ten turėjo ištrykšti 1912 ir 1913 m. Balkanų karai - pirmieji Didžiojo pasaulinio karo žaibai. Pilsudskis, nujausdamas artėjantį Europos karą, ėmė organizuoti ginkluotą jaunimo judėjimą, technikinį ir organizacinį pasiruošimą karui ir drauge būsimos karo pajėgos kadrus. Tai buvo "strzelc'ų" (šaulių) judėjimas. Pilsudskis su savo draugais ir mokiniais iš buv. "Bojuvkos" ėmė planingai šį judėjimą tvarkyti. Jis ir pats ėmė studijuoti karo meną, karo techniką bei istoriją ir sistemingai šias studijas per sukurta organizaciją plėsti, drauge mankštydamas organizuotą jaunimą.

Šis judėjimas rado ir kelių kitų srovių pritarimą, prisidėjo ir grupės, nieko bendro su socializmu neturinčios; organizacija išsišakojo, jų atsirado net kelios. Ne tiktai Galicijos, bet ir Rusų Lenkijos jaunimas gyvai atsiliepė į šią iniciatyvą. Judėjimas kėlė entuziazmą, nors platūs visuomenės sluoksniai, abejodami į tai žiūrėjo, o vyraujanti "endekų" srovė - smerkė. Judėjimas Galicijoje nebuvo slepiamas; nei slaptas. Jis buvo atviras, legalus. Austrija, numatydamą karo su rusais galimumą ir žinodama, kad judėjimo vadai yra nusistatę prieš rusus, o todėl gal

tikėdamosi jį panaudoti, kaip politinį veiksnių kare su rusais, šiam judėjimui nekliudė ir leido laisvai plėstis.

Pilsudskis neapsiriko. 1914 m. Didysis karas prasidėjo. Tai buvo nepaprastas karas ne tiktai todėl, kad jis iš karto virto pasauliniu, bet ypač ir dar labiau todėl, kad šiame kare pirmą kartą susiginčijo ir priešingose karo stovyklose atsidūrė tos jėgos, kurios prieš 150 metų buvo pavergusios senąją Lenkų-Lietuvių valstybę ir pasidalinusios jos teritoriją. Grobikų solidarumas, pagrįstas bendru smurto darbu ir lobio pasidalinimu, pagaliau nutrūko: Vokietija ir Austrija atsidūrė vienoje karo fronto pusėje, o carinė Rusija - kitoje. Tai buvo labai svarbi aplinkybė, kurios neturėjo nė vienas gausingų lenkų sukilimų, pradedant Kosciuškos 1794 m. sukilimu.

Pilsudskis ir jojo "Strzelc'ai" ryžosi veikti. Nukreipti ginklus iš karto prieš visas tris Lenkų-Lietuvių žemes pasidalinusias valstybes, žinoma, būtų neįmanoma. Priešą reikėjo pasirinkti: arba Rusai, arba Vokiečiai-Austrai. Iš Lenkų-Lietuvių istorijos Pilsudskis žinojo, kad ši valstybė tol buvo stipri ir gyva, kol ji pajėgė skirti Vakarus ir Rytus, veikliai balansuodama ir bendram kovos žygiui besijungdama čia su Vakaraus prieš Rytus, čia su Rytus prieš Vakarus, kaip kad pats Vytautas Didysis darė. Priešui pasirinkti Pilsudskis neturėjo jokių svyravimų, nei abejojimų. Priešu jam buvo Rusai. Visa jo gyvenimo veikla, jo energija, jo darbų tradicija, jo ideologinė linija buvo nukreipta ir tebekreipė jį kaip tik prieš Rusus. Pagaliau priešrusišku frontu vyko ir visas prieškarinis "Strzelc'ų" judėjimas.

Pilsudskis pasiryžo iš karto, nedvejodamas. Jis jau seniai buvo pasiryžęs, jis šios karo valandos laukė, į ją dėjo visas savo viltis. Jis nesileido į jokias derybas, nevilkinio žygio, neieškojo kontakto su Austrais bei jų karine vadovybe. Karui kilus, visos lenkų karinio judėjimo organizacijos drausmingai susiliejo ir perdavė vadovybę į vado - Pilsudskio rankas.

Pilsudskio veikimo planas, kaip visuomet, buvo drąsus ir aiškus, vieningas ir tiesus. Jis su savo ginkluotu būriu, turėsiančiu sudaryti būsimos lenkų kariuomenės kadrinę užuomazgą, su jokiomis išorinėmis jėgomis nesusitaręs, žengsias tiesiog į Rusų Lenkijos teritoriją, ten tautinės Lenkijos vyriausybės vardu paskelbsias karą su Rusais ir šį karą vykdysias. Paskelbtos tautinės vyriausybės autoritetas ir

rusų neapykanta bei tautinės lenkų kariuomenės pasirodymo išpūdis veiksias Lenkijos gyventojų patriotinius jausmus ir plėsiąs sukilimą Rusų Lenkijoje.

1914 m. rugpjūčio 6 d. Pilsudskis su "kadrine kuopa" žengia iš Krokuvos ir pasiekia Kielcus (artimą gubernijos miestą Rusų Lenkijoje). Kielcai lenkų rankose. Į Rusų Lenkijos teritoriją Pilsudskis su savo "strzelc'ais" žengė ne kaip austrų kariuomenės dalyvis, nes su austrų kariuomene jis dar jokių organizacinių ryšių neturėjo, bet kaip savarankiškas karo veiksnys - būtent, lenkų karo su rusais. Tai turėjo būti naujo karo dalyvio staigus pasireiškimas, reiškias Lenkijos pasiskelbimą kariaujančia šalimi. Savaiame Pilsudskio vadovaujamos lenkų karo pajėgos turėjo tapti austrų bei vokiečių sąjungininkais, bendrai su anaisiais kariaujančiais prieš rusus, tačiau formališkai neįeinančiais į vokiečių ar austrų karo pajėgų sąstatą. Šita Pilsudskio akcija rėmėsi ir būtų galėjusi išsilaikyti tikrai tiek, kiek Rusų Lenkijos gyventojai iš tikrųjų būtų parėmę Pilsudskio "strzelc'ų" žygį ir plačiu judėjimu papildę "kadrinės kuopos" sąstatą, duodami jai galimumo virsti tikra, kad ir sukilėlių-partizanų kariuomene.

Jau po kelių dienų Pilsudskiui teko įsitikinti, kad tikrenybės perspektyvos neatitinka jo didingą ir platų sumanymą. Pilsudskio "strzelc'ų" būrys ir pats Pilsudskis pasijuto Rusų Lenkijoje izoliuotas. "Tautinė Lenkų Vyriausybė" liko tik svajonė. Didesnio, juo labiau masinio jaunimo veržimosi į Pilsudskio "kadrinę" lenkų kariuomenės užuomazgą nebuvo. Pritarimo Pilsudskis rusų Lenkijoje nesutiko; apie joki sukilimą, apie joki partizanišką judėjimą rusų okupuotoje Lenkijos dalyje iš viso ir kalbos nebuvo. Lenkijos gyventojai ramiai mobilizavosi į rusų kariuomenę ir iš viso reiškė simpatijas labiau rusams, negu jų priešams. lenkų tradicinė vokiečių neapykanta ir vokiečių okupacijos baimė skatino mases dėtis su rusais ir su nepasitikėjimu žiūrėti į bet kurį judėjimą, solidarizuojantį su vokiečiais. Viešpataują "endekai" atvirai ir griežtai pasisakė už rusus ir prieš bet kurį sukilimą, laikydami Pilsudskio žygį kenksmingu avantiūrizmu, jie dargi ėmė manifestuoti simpatiją rusams ir, iškėlę Lenkijos žemių suvienijimo šūkį, principialiai ir sąmoningai parėmė rusus, kaipo tą jėgą, kuri ši suvienijimą

pajėgs įvykdyti, sujungdama Rusų valstybėje Rusų Lenkiją su prūsų ir austrų Lenkija į vieną platų autonominį vienetą.

Pilsudskui iškilo sunkus uždavinys. Nutraukti pradėtąjį žygį ir grįžti su savo "kadrine kuopa" į Krokuvą bei visą sumanymą ir žygį likviduoti jis negalėjo ir nenorėjo. Apie tai jis ir negalvojo. Tęsti savo sumanymą toje formoje, kurią jis savo žygiui iš karto suteikė, buvo neįmanoma. Jo menkos karo pajėgos būtų greit mūšiuose sunaikintos ir likviduotos. Be plataus sukilimo šaly tatai buvo menkutė jėga. Jei Pilsudskio būrys ir nebūtų sunaikintas, tai jam grėsė pavojus iširti, nes be tvirto ir pastovaus medžiaginio bei techninio aprūpinimo joks kariškas būrys veikti ir drausmingai laikytis negali.

Austrai siūlė Pilsudskui ir jo šauliams įeiti į austrų karo pajėgų sudėtį, žadėdami aprūpinimą ir išlaikymą, bet reikalaudami pasiduoti jų karinei vadovybei ir prisiekti Austrų imperatoriui. Austrams tatai atrodė naudinga politiniu požiūriu: jie taptų lenkų globėjais ir pasigirtų simpatijomis lenkų-patriotų, sudariusių jų kariuomenėje savo tautinį būrelį. Galicijos lenkų visuomenė susiorganizavo ir pritarė Austrų kombinacijai. Pilsudskis, nerasdamas kitos išeities, pasiryžo nusileisti. Tai buvo pirmas, labai skaudus Pilsudskui, kompromisas (nusileidimas), gal skaudžiausias jo gyvenime. Pilsudskis prisiekė Austrijos imperatoriui Pranui-Juozui; prisiekė ir visi jo būrio kariai. Pilsudskis ir jo kariai, turėję sudaryti lenkų kariuomenės kadrus, dabar tapo lenkų "legionų" austrų kariuomenėje, kaip pastarosios sudėtinė dalis. Tiesa, lenkų legionai turėjo sudaryti austrų kariuomenėje autonominę grupę su savo atskira legionų vadovybe, tačiau ši vadovybė buvo bendros austrų karo vadovybės žinioje ir jos skiriama. Pilsudskis liko tiktai pirmojo legionų pulko, vėliau - I-sios jų brigados vadu; legionų vadovybė ėmė Galicijoje kurti kitus legionų pulkus su atskirais jų pulkų vadais; vėliau iš jų tapo sudaryta II-ji ir III-ji lenkų legionų brigados.

Šis Pilsudskio "strzelc'ų" įterpimas austrų kariuomenėn buvo skaudus smūgis Pilsudskio sumanymui, formališkai visą jo sukurtą judėjimą iškreipęs. Galicijoje įkurtas visuomeninis "Vyriausias Tautinis Komitetas", populiariškai "NKN" (Naczelny Komitet Narodowy) vadinamas ir austriškoji

legionų vadovybė ėmė kištis ir vadovauti judėjimui. NKN-as įsteigė vadinamąjį "Karo Departamentą" ("Departament Wojskowy"), kurio priešaky stojo karininkas Sikorskis; tai buvo visuomeninės kilmės Lenkų legionų karinio judėjimo savo rūšies karo ministerija, veikianti kontakte su legionų vadovybe, Austrijai pripažinta ir tapusi pusiau oficialine. Formališkai Pilsudskis buvo supančiotas ir iš judėjimo kūrėjo ir vado virto subordinuotu (nusilenkustu) jo veikėju.

Tačiau Juozas Pilsudskis buvo žmogus, kuris palenkti ir užvaldyti nėra lengva. Priėmęs organizacinę "Lenkų Legiono" formą, jisai lenkų tautinės kariuomenės idėjos vis dėlto neišsižadėjo. Šią idėją jisai ugdė savo brigadoje, savo kariuose. Kovojo su legionų vadovybe ir karo departamentu, kuriuose ėmė reikštis austriškos tendencijos tampaia sujungti legionus su bendra Austrijai kariuomene, juos į Austrijai pajėgas labiau įterpti ir net patį Lenkijos likimą politiniame judėjime jungti su Austrijos valstybingumu. Rusų Lenkijoje, tiek austrijai ir vokiečių okupuotoje daly, tiek toje, kuri dar buvo Rusų rankose, jisai per savo gausius ir judrius agentus įkūrė ir valdė drausmingą slaptą "Lenkų Karinę Organizaciją" ("P.O.W." - "Polska Organizacja Wojskowa"), kurios vadovybė buvo sukoncentruota jo rankose ir kuri jo vieno klausė ir tautiniu judėjimo vadu laikė. Ši organizacija labai paplito ypač jaunimo tarpe. Ir legionuose Pilsudskio I brigada faktiškai išsiskyrė iš kitų, sudarydama Pilsudskio rankose lankstų ir jam ištikimą vienetą. Kitos brigados beveik sutapo su austrijai kariuomene, jos buvo "Legionų Vadovybės" ir karo departamento valdomos ir pasyvios, I-ji brigada liko griežtai tautinė, kaip tautiškai-valstybinė idėjos tarnybinis vienetas. I-sios brigados žmonės buvo Pilsudskio kariai. Jie, grįždami iš ligoninės ar iš atostogų, aplenkdamo legionų vadovybės kadrus, jie būdavo Pilsudskio sunaudojami įvairiems ir politiniams darbams, siunčiami kartais į įvairias vietas su tam tikromis politinėmis instrukcijomis Pilsudskio organizacijos reikalais, kaip jo agentai ir slapti emisarai, į abi karo fronto puses; jie ten konspiratyviškai slėpėsi tiek nuo rusų, tiek nuo okupantų vokiečių ar austrijai, vykdydami Pilsudskio įsakymus ir varydami jojo politiką jo paties nurodymais. Pamažu visas kraštas buvo apimtas drausmingu Pilsudskio politiškai-karinės organizacijos tinklu. Taip pat į I-

ją brigadą tiesiai, aplenkiant tarpines legionų vadovybės ir departamento įstaigas, Pilsudskio agentų buvo siunčiami išmokyti naujokai. I-ji brigada - tai buvo pusiau kariuomenės ir pusiau politinis pilsudskininkų vienetas, jo ištikimiausių žmonių šaltinis, iš dalies laikomas betarpiškoje Pilsudskio karo veiksmų tarnyboje, iš dalies gi per atskirus rinktinius savo narius išsiskirstęs po visą šalį Pilsudskio akcijos tarnyboje.

Pilsudskio, kurio organizacinės pajėgos nuolat augo, stiprėjo ir plėtėsi, drausmingos ir įsiterpusios į visus vietas santykius, visur veiklios ir nesusekamos, sudarančios platų ir gyvą sąmokslą tinklą, ėmė bijotis tiek legionų vadovybė, tiek Sikorskis su savo karo departamentu, tiek pati Austrija. Visiems šiems veiksniams jisai buvo labai nepatogus ir jųjų veiklai bei sumanymams kenksmingas. Tačiau nusikratyti juo taip pat bijota, nes jo vardas ir asmeninis autoritetas tiek legionuose, tiek Austrų naudojamame lenkų judėjime buvo tiek ryškus, kad Pilsudskį palietus ar pašalinus, būtų žuvę ir suirę tiek patys legionai, tiek visa tai, kuo Austrija rėmėsi, mėgindama jungti lenkų judėjimą su savo valstybingumu. Lenkų legionų suirimas sukompromituotų Austrų politiką. Tad austrams, Sikorskiui ir legionų vadovybei teko Pilsudskį toleruoti. Pilsudskis tatau žinojo, savo akciją varė, savo organizaciją plėtė ir su Austrija bei austrofilais nesiskaitė.

Pilsudskis pasiremdamas savo sukurta organizacine jėga ir savo autoritetu, gerai nujausdamas, kad jo priešai legionų judėjime yra austruose, kad ir nekęsdami jo, vis dėlto jo bijo, ryžosi statyti nuolat griežtesnius reikalavimus ir įsileisti į kovą, trukdydamas priešų pastangas. Kai paaiškėjo, kad Sikorskis ir legionų vadovybė veikia austrų naudai ir nemano Pilsudskio programai nusileisti ir jo instrukcijomis veikti Lenkijos nepriklausomybės kryptimi, o iš antros pusės paaiškėjo, kad rusų Lenkijos okupantai - vokiečiai ir austrai - nustumdami rusus ir įsiverždami gilyn į Lenkiją, pagaliau ir pačią Lenkų sostinę - Varšuvą - užėmė, nieko Lenkijos valstybės atžvilgiu neskelbia ir nedaro, lenkams organizuotis neleidžia ir pasidalinę Lenkiją dviem - vokiška ir austriška - zonomis, žiauriai engia žmones, išnaudoja šalį ir elgiasi tiesiog, kaip užkariautojai prieš šaly, o ne kaip atgimstančios Lenkijos sąjungininkai ir draugai, o net gi ir

pačių lenkų legionų, bent į vokiečių okupacinę sritį, tad ir į Varšuvą, neįsileidžia, o vėliau legionus sugrūdo į Voluinės Paliesę. Pilsudskis per savo organizaciją paskelbė griežtąjį žmonių verbavimo į legionus boikotą ir visiems savo žmonėms, vadinasi - visam P.O.W. judėjimo organizuotam jaunimui, uždraudė stoti į legionų eiles. Verbavimą vedė Sikorskio karo departamentas. Pilsudskio mintimi, jei legionai okupantų sunaudojami savo, bet ne Lenkijos politiniams tikslams, tai lenkams nėra prasmės šis darbas remti ir savo brangios jėgos svetimiems aukoti. Jei okupantams svarbus yra lenkų jaunimo jėgų rezervas savo karo pajėgoms papildyti naująja naujokų banga, tai lenkų jaunimas savo kraujo jiems pigiai duoti kaip tik neturiš. Jisai turis laukti, kurie bus okupantų pasiūlymai lenkų valstybingumo klausimu. Gali būti net taip, kad okupantai ruošia naują iš rusų pagrobtos Lenkijos tarp savęs padalinimą, tad legionai ir lenkų jaunimas turis būti atsargus ir savo rankomis šio baisaus tėvynės ardymo darbo neremti. Vis dėlto, kad ir paskelbdamas į legionus verbavimo boikotą, Pilsudskis legionų suardyti dar nesiryžo. Jam buvo svarbi ši organizuota karo pajėga vis dėlto visokiems ateities galimumams išlaikyti. Jo I-ji brigada buvo visai jo akcijai labai reikalinga. Kitose brigadose jisai per savo agentus stengėsi taip pat savo idėjos kryptimi propagandą varyti, kas jam iš viso sekėsi.

Rusams iš Lenkijos pasišalinus ir platesnėje lenkų visuomenėje bei politinėse valdančiose jos sferose "endekų" paveiktoji prorusiška nuotaika ėmė svyruoti ir pamažu smukti. Nepriklausomybės idealas ėmė kilti. Austrofiliškai orientacijai, kuri buvo stipri Galicijoje ir kurią reiškė Sikorskio karo departamentas ir legionų vadovybė, čia vietos nebuvo. Austrofiliškas judėjimas, kad ir buvo organizuojamas, liko dirbtinis ir silpnas. Nepriklausomybės idealo pamėgimas kiek suartino šiuos platesnius sluoksnius su Pilsudskiu. Jie vertino Pilsudskio kovą su austrofilais ir okupantais Nepriklausomybės idealo vardu ir tatau Pilsudskio vardą populiarino ir jo autoritetą kėlė. Bet šis naujas senesniosios kartos ir buržuazinių sluoksnių nepriklausomybinis judėjimas nebuvo veiklus ir šiuo jisai nesutapdavo su Pilsudskio organizuojamuoju, kuris buvo

veiklus ir revoliucinis. Nepriklausomybės orientaciniu metodu buvo laikoma ne savo tautinių jėgų organizavimas betarpiškos revoliucinės kovos žygiams, kaip kad skelbė ir darė Pilsudskis, bet pasyvus pasitikėjimas Vakarų Santarvės laimėjimu bei sprendimu ir diplomatinio bei propagandinio pobūdžio akcija užsieny. Tačiau ir Pilsudskio šalininkų skaičius augo net ir čia. Pilsudskio priešų - "endekų" - įtaka krito. Jų vadai buvo pabėgę į Rusiją.

Kovodamas su austrofilų akcija legionuose ir su įvairiais austrų valdžios įsakymais bei visa jos politika lenkų legionų atžvilgiu, Pilsudskis dažnai savo reikalavimus statė griežtai, ultimatyviškai, paremdamas juos savo asmeniniu atsistatydinimu. Austrai ir lenkų austrofilai bijojo Pilsudskio atsistatydinimo, bet pagaliau Pilsudskis jiems taip įkyrėjo, kad 1916 m. rudenį jo atsistatydinimas buvo priimtas. Formališkai Pilsudskis iš legionų išėjo, bet vis dėlto legionai ir ypač Pilsudskio I brigada liko jo agentų rankose, nes tiek kareiviai, tiek visi jos karininkai buvo drausmingi Pilsudskio žmonės. Ir Pilsudskiui formališkai pasišalinus, I brigada buvo jo įsakymais valdoma.

1916 m. lapkričio 5 d. vokiečių ir austrų imperatorių manifestu buvo pagaliau paskelbtas "Lenkų Karalystės" atstatymo aktas, nors šios skelbiamos valstybės net ir pačios sienos dar nebuvo nurodytos. Inicijatyvą Lenkijos klausimu perėmė iš austrų vokiečiai. lenkų legionai buvo perkelti iš karo fronto į okupuotos Lenkijos teritoriją, daugiausia kaip tik į vokiečių okupacinę zoną ir suskirstyti keliais garnizonais. Tai buvo ženklas, kad jie turėsia sudaryti steigiamos Lenkijos valstybės ginkluotų pajėgų kadrus. Tačiau tiek valstybinės lenkų kariuomenės, tiek paskelbtosios valstybės valdžios organų organizavimas buvo vilkinamas. Pagaliau buvo įkurta Lenkijos valstybės taryba, bet vokiečiai okupantai visą iniciatyvą griežtai laikė savo rankose, nesiskubino perleisti tarybai bet kurias valstybines funkcijas. Iš viso esmėje viskas pasiliko kaip buvę. Pirmiausia, sutikęs įėti į valstybės tarybą ir paėmęs joje karo reikalų žinybą, reikalavo, kad karo pajėgų kūrimas būtų autonomingai pačių Lenkijos organų vedamas, žinoma, susijęs su politinės galios lenkams perleidimu. Tačiau okupantai su tuo nesutiko, ypatingai ir Pilsudskio asmenimi

nepasitikėdami, nes gerai žinojo, kad tasai žmogus sunaudotų karo pajėgų steigimo galią savo, o ne okupantų, sumanymams ir tikslams siekti ir kad jisai jau turi savo žinioje plačią agentų armiją ir stiprią slaptą jaunimo organizaciją, legionai gi iš tikrųjų jo yra valdomi.

Lenkų kariuomenės kūrimas ir vokiečiai

Neaiški padėtis truko iki 1917 m. pavasario. Kilusi Rusijoje revoliucija sudarė naujas perspektyvas Lenkų valstybingumo klausimui spręsti ir iš viso naujas politinių jėgų santykiavimo perspektyvas. Pačioje Lenkijoje, tiek viešojoje opinijoje, tiek legionuose, reiškėsi bruzdėjimas: Lenkų valstybė paskelbta, bet jos nėra ir nematyti, kad būtų tikrai steigama. Pagaliau vokiečiai ryžosi pagreitinti Lenkijos ir lenkų kariuomenės kūrimo klausimą. Jie paskelbė naujokų verbavimą ir būsimą lenkų kariuomenę, įsteigė lenkų naujokų karinio paruošimo stovyklas (kadrus), priskyre ten puskarininkius ir karininkus iš lenkų legionų, bet instruktorius paskyre vokiečius ir bendrą vokišką vadovybę.

Kadangi nei politiniais, nei karinės organizacijos klausimais vokiečių su lenkais nebuvo susitarta ir viskas pradėta daryti bei steigti vokiečių iniciatyva ir vokiečių planu - Pilsudskis pasisakė prieš verbavimą ir paleido boikoto įsakymą. Ir vokiečiai pajuto slaptą Pilsudskio galią: verbavimas nepavyko. Vietoje laukiamų gausingos naujokų savanorių minios ir įsteigtas naujokų ruošimo stovyklas iš verbavimo punktų iš visos Lenkijos atsiūsta vos keli šimtai jaunuolių ir tai daugiausia, taip sakant, driskių, kurie tuo būdu gelbėjosi nuo skurdo ir bado. Entuziazmo - jokio, visur - pasyvus boikotas, šalta rezervuota nuotaika. Kadras ėmė veikti, bet tai buvo karikatūra. Pilsudskis laukė ir varė bei gilino savo slaptą organizaciją.

Jei Pilsudskis nusileisti nemėgo, tai nemėgsta nusileisti ir vokiečiai. Tų pačių 1917 metų vasaros pradžioje vokiečiai nustatė naujos steigiamos lenkų kariuomenės organizaciją, pavadintą "Polnische Vehrmacht". Šios "Vehrmacht" užuomazgą turėjo sudaryti tiek pavasarį priimti ir ruošiamieji naujokai, tiek lenkų legionų kariai. Legionai tuo pačiu buvo

likviduojami. Tie legionininkai, kurie buvo rusų valdiniais, savaime buvo perkelti į "Polnische Wehrmacht", tie gi, kurie buvo Austrų valdiniais, galėjo pasirinkti: arba pereiti į "Wehrmacht" arba, jeigu jie to nenorėtų, turėjo būti perkelti į Austrų kariuomenę. Tačiau iš visų, perkeltųjų ar pereinančių iš buv. legionų į "Wehrmacht", taip pat iš naujai į "Wehrmacht" stojančių, buvo pareikalauta tam tikra priesaika. Į priesaikos formulę, be ištikimybės Lenkų valstybei ir jos laikinajai "valdžiai", kuri tada buvo reiškiamą vokiečių įkurtos, vad. regentų tarybos, buvo įrašyta ir ištikimybė "ginklų brolybei" (braterstwo broni") su vokiečiais.

Pilsudskis ardo vokiečių planus

Pilsudskis, įsitikinęs, kad vokiečiai veikia veidmainingai, kad šią jų paskelbtą "Lenkų Karalystę" jie laiko rezerve savo politinei spekuliacijai ir kad visa jų akcija neduoda jokių tikrų Lenkijos valstybingumo ir nepriklausomybės garantijų, iš kitos pusės nujausdamas, kad tiek Rusų revoliucija, tiek karo padarinių perspektyvos Vakaruose veikia Lenkijos naudai, gi šalyje nepriklausomybės pajautimas ir nusistatymas tvirtėja, jo paties slaptoji organizacija auga ir jau sudaro rimtą atsargos jėgą, nusistatęs pigiai už kažkokį neaiškų "Polnische Wehrmachtą" šių stiprėjančių ateities vertybių neparduoti, - pasipriešino reikalaujamai iš legionininkų vokiškai priesaikai. Per savo agentus jis legionininkams įsakė atsisakyti nuo priesaikos. Ir vėl dar sykį Pilsudskis įrodė, kad Lenkų karinių pajėgų užuomazga jo yra valdoma ir kad prieš jį Lenkų kariuomenės įkurti nepavyko.

Paskirtą legionininkų priesaikos dieną legionininkai buvę rusų valdiniai prisiekti atsisakė. I-je brigadoje atsisakė visi kaip vienas. Kitose brigadose, ypač II-je, prisiekė tikrai labai nežymi dalelė. Atsisakę prisiekti kareiviai ir karininkai, čia pat, priesaikai paskirtoje vietoje, buvo nuginkluoti ir po kelių dienų nugabenti į belaisvių koncentracijos stovyklas, kur juos ir internavo: karininkus - Benjaminavoje, kareivius - Ščypionoje (Kališo apylinkėje). Buvę legionininkai Austrų valdiniai, taip pat beveik be išimčių (ypač I-je brigadoje) atsisakę pereiti į "Wehrmachtą", liko išskirstyti tarp atskirų

pulkų ir atisdūrė italų fronte. Lenkų legionai žuvo. "Polnische Wehrmacht" formaliai įsikūrė, bet liko beveik be karių.

Vokiečiai, žinodami, kad visa tai yra Pilsudskio darbas ir kad jis yra tikras kaltininkas vokiečių sumanymo fiasko, šių sykių ryžosi paveikti ir jį. Juozas Pilsudskis buvo suimtas, išvežtas į Vokietiją ir uždarytas Magdeburgo pily. Formaliai pralaimėjo Juozas Pilsudskis.

Jis pats buvo vokiečių rankose, jų kalinamas. Jo sukurtoji karinė pajėga, legionai, buvo išardyti. Tačiau ir šių sykių, einant Pilsudskio principu, jog nugalėtieji, kurie nenusileidžia, laimi - tikroju laimėtoju buvo kaip tik jis, Juozas Pilsudskis, Magdeburgo kalinys. Lenkijoje jo vardas įgijo dar didesnio autoriteto. Visam jaunimui ir nepriklausomybės kariams jisai tapo didvyriu ir Lenkijos idėjos valdovu. Ir kalinamas Magdeburge, valdė visas gyvas lenkų judėjimo jėgas jisai, Pilsudskis. Plati slapta karinė jaunimo organizacija, savo tinklu apimanti visą judėjimą, buvo jo ištikimų, drausmingų ir jerarchizuotų agentų tvarkoma ir laikoma. Ir nesant Pilsudskiui - viskas buvo jo vardu ir jo mintimi daroma.

Praėjo dar beveik pusantrų metų. Visą tą laiką Juozas Pilsudskis sėdėjo Magdeburgo pily.

Pabaigoje karo

Bet štai 1918 m. rudenį ima reikštis centro valstybių bloko katastrofa didžiajame kare. Vokiečių sąjungininkai nebepajėgia laikytis, vienas po kito kapituliuoja. Blokas suiro. Suklupo Austro-Vengrai, ir Habsburgų monarchija ima byrėti. Vokiečiai dar mėgina laikytis, bet politinis režimas jau braška ir keičiasi. Valdžios viršūnėje - Badeno princo Makso vyriausybė. Lenkijoje neramu. Kyla Galicijos problema, Rusų Lenkijoje okupacija dar laikoma, bet jaučiamas išsivadavimo artėjimas. Regentų taryba - sukompromituota, be autoriteto šaly ir visuomenėje. Prieš regentų tarybą, kuri dar laikosi vokiečių okupuotoje Varšuvoje, Liubline, buvusiame Austrų okupacijos centre, steigiasi konkurencinė tautiška socialistinė Dašynskio vyriausybė. Bet štai ateina Lenkijai istorinė 1918 m. lapkričio 11 d., Vokietijoje kilus revoliucijai.

Revoliucinė suirutė pagauna vokiečių okupacinę kariuomenę Lenkijoje. Lapkričio 11 d. kareiviai pašalina karininkus, steigiasi kareivių tarybos, kurios neva paima į savo rankas vadovybę. Tačiau tą pačią dieną vienu bendru Pilsudskio agentūrų signalu - įsakymu visoje okupuotoje Lenkijoje organizuotas lenkų jaunimas puola dezorganizuotus vokiečių karius, be jokio rimto pasipriešinimo juos nuginkluoja, patys apsiginkluoja ir vokiečius pašalina. Nuginkluoti vokiečiai skuba grįžti "nach Vaterland" ir per vieną dieną vokiečių okupacija faktiškai lieka likviduota. Tai buvo Pilsudskio darbų vaisius.

Lenkijos įkūrimas

Tuo pačiu laiku revoliucinė Vokiečių valdžia paliuosuoja Pilsudskį iš Magdeburgo. Jisai skubiai grįžta į Varšuvą. Pilsudskio autoritetas buvo pasiekęs aukštybių. Visi junta, kad grįžta vienintelis vadas, kurio darbais Lenkija nusikratė vokiečių ir kuris vienas gali pajėgti ją pačią nuo suirutės išgelbėti. Jo asmeny suspiestos visos tautos viltys. Visi Pilsudskio priešai pasislėpė. Jie nedrįsta kelti bet kuriuos rezervus ir abejones dėl Pilsudskio titulų spręsti Lenkijos valdžios problemai. Regentų taryba pereina į grįžusio Pilsudskio rankas. Pilsudskis nesvyruodamas paima valdžią, kaip valstybės viršininkas ("Naczelnik Panstwa"), paleidžia Liublino (Dašynskio) vyriausybę; vyriausybę sudaryti paveda savo senam ir ištikimam draugui, socialistiniam veikėjui, pilsudskininkui ir buv. legionų karininkui Moračevskiui, skubiai organizuoja kariuomenę ir paveda rinkimus į steigiamąjį seimą, kuris jau 1919 m. vasario mėn. susirenka Varšuvoje.

Kas toliau?

Jeigu Juozas Pilsudskis tada būtų miręs, tai gal Lenkijai jo nuveiktojo darbo, palyginus tai su tuo, ką jis Lenkuose vėliau dar nuveikė, toli gražu nebūtų užtekę. Į Vavelio pily su didžiausiais karaliais ir su Adomu Mickevičium palaidoto

pirmojo Lenkijos maršalo Juozo Pilsudskio gyvenimo ir darbo garbės vainiką įsipina dar ilgas ir ryškus 1919-1935 m. jo amžius ir darbų laikotarpis. Bet mums, Lietuvai, jeigu šio didžiojo Lietuvos sūnaus Lenkuose veikla būtų užbaigta 1919 m., lenkų didvyris būtų likęs atminty, kaip šviesiausias Lietuvos genijaus žiedas - be jokios dėmės savo garbingoje gyvenimo veikloje. Kad ir ne pačiai Lietuvai, bet jos artimam kaimynui, savo didįjį darbą paskyręs, jis vis dėlto ir Lietuvos ne tiktai pagarba, bet ir širdį būtų paveikęs. Lietuva būtų galėjusi gailėtis, kad šis jos sūnus ne jai tapo likimo sunaudotas, bet nebūtų galėjusi jo smerkti, juo labiau, kad tarp visų carų Rusijos ir Prūsų pavergtų tautų jų išsivadavimo ir nepriklausomybės problema sudarė tam tikrą solidarų ryšį, ir jeigu Lenkija būtų likusi pavergta, tai nebūtų išsivadavusios ir kitos bendrai pavergtos tautos. Tad lenkų išsivadavimo ir nepriklausomybės klausimas savaime ne tiktai nebuvo ir negalėjo būti Lietuvai kenksmingas, bet jisai veikė ir Lietuvos išsivadavimą bei nepriklausomybę, paruošdamas jai išsivaduoti materialines sąlygas. Šia prasme žymiausiojo Lenkijos nepriklausomybės kūrėjo, Lietuvos sūnaus Juozo Pilsudskio, veikla iki 1919 m. tegalėjo būti Lietuvos tik teigiamai vertinama. Be to, šioje veikloje Lietuva būtų pasimokiusi ir veikimo metodo, to ypatingai tvirto ir atkaklaus Pilsudskio metodo, kuris iš esmės yra artimas kaip tik lietuvių psichikai. Tai visuomet ir pats Pilsudskis pabrėždavo, jausdamas savy lietuvišką būdą, brangindamas savo lietuvišką kilmę ir gėrėdamasis lietuviškumu, kurį jisai daug auksčiau, negu lenkiškąjį būdą, vertino. Lenkų Vavelis daug turi lietuvių; į jų skaičių įžengė ir maršalas Pilsudskis. Gėdos jie Lietuvai nedaro, jos būdo vertę ir garbę aukštai yra iškėlę, o atgimusiai Lietuvai, jei ji ir gali liūdėti, kad jie ne saviesiems, bet kaimynams buvo save pavedę, jie vis dėlto kelia vilties, kad ir jai nepritrūksią savųjų karaliams lygių Mickevičių bei Pilsudskių, kilsiančių iš jos būdo gelmių, kaip kad iš jo buvo kilę anieji Vavelio gyventojai.

Pilsudskis ir Lietuva

Deja, Juozo Pilsudskio darbe jau nepriklausomoje Lenkijoje po 1919 m. yra vienas labai žymus ir ryškus aktas ar elementas, kuris kaip tik labai skaudžiai palietė Lietuvą, įžeidęs ir sužalojęs ją. Juozo Pilsudskio mirties rimty jį trumpai išžiūrėsime. Tasai elementas - tai vadinamoji Pilsudskio "Rytų politika", kurią jisai vykdė tarp 1919 ir 1922 m. ir kurią jis ir pats pralaimėjo ir Lietuvos jaja vos nenužudė ir taip sužeidė, kad ir iki šiol ji nepasveiko.

Atgimstančios Lenkijos valstybės buvo du ryškūs skirtingi siekimai, kurie varžėsi tarpusavy. Viena, - buvo "endekų" siekimas, kuriam atstovavo lenkų nacionaldemokratų vadas, Pilsudskio priešas, Romanas Dmowski. Antras buvo - Juozo Pilsudskio siekimas. "Endekų" siekimai buvo grynai nacionalistiniai. Jiems rūpėjo ryškiai nacionalinė tautinė lenkų valstybė, sudaryta iš visų etnografinių Lenkijos dalių, kaip didelio teritorinio branduolio, būtina apimančio visus etnografiškai lenkiškus Vakarų pakraščius, žymiai jau germanizuotus ir vokiečių valdomus, bei tokių rytų pakraščių iš ukrainiečių, gudų ir lietuvių žemių, kurias galima tikėtis nacionalinėje Lenkijoje lenkinti ir nacionalistiškai (tautiškai) suvirškinti. Į šią Lenkiją iš rytų pakraščių ("Kresy Wschodnie") įeitų Rytų Galicija, be to, vakarinės buv. Rusų Ukrainos ir Gudų - katalikų žemės, kurių gyventojai labiau yra vakarų kultūros, lenkiškos įtakos ir katalikybės paliesti, o iš lietuvių žemių tiek, kiek buvo galima, bet visuomet tikrai su tuo apskaičiavimu, kad prijungtų Rytų pakraščių ne lenkiškas elementas nenusvertų aiškios lenkiškos daugumos valstybėje ir neiškreiptų lenkiškai tautinio valstybės pobūdžio. Šių siekimų frontas buvo griežtai priešvokiškas, nes vakaruose reikėtų visos etnografinės lenkų žemės iš vokiečių išplėsti ir priešvokišką ekspansiją (plėtojimąsi) išsaugoti. Priešrusiškas šių siekimų frontas ne tikai nebuvo ryškus, bet buvo linkęs visiškai išnykti.

Kitoki buvo Pilsudskio siekimai

Žinoma, ir jie iš esmės, neatitiko šių žemių jaunųjų tautiškai atgimusios ar atgimstančios liaudies interesų - ukrainiečių, gudų ir ypatingai lietuvių - politinį nusistatymą bei troškimus. Bet aš jau pradžioje sakiau, kad Lietuvos sūnus ir revoliucinių 19-ojo amžiaus sukilėlių didysis vadas, Juozas Pilsudskis, savo jaunystėje išvyko iš Lietuvos, dar visiškai nepalietas lietuvių tautinio atgimimo judėjimo ir su juo nesusidūręs. Šio judėjimo psichiniai ir ideologiniai socialiniai padariniai, pakeitę ypač Lietuvos veidą, jam buvo ir liko svetimi, jojo sąmonėje negyvi. Jisai jų suprasti, pajusti ir įvertinti nepajėgė, ir tatoi buvo gal silpniausia Pilsudskio "Rytų politikos" vieta. Jautrus, giliai įsigyvenęs į lenkų socialinį judėjimą, Pilsudskis savo artimiausios tėvynės, iš kurios jis buvo kilęs, kurią jis buvo mylėjęs ir kurios likimu buvo susirūpinęs, deža, nepažinojo. Jinai jam buvo išgalvota, bet ne gyva, ne tikrenybė. 1919 m. Pilsudskio sąmonėje gyva buvo ne moderninė, Basanavičiaus "Aušros", Kudirkos "Varpo", Valžganto-Tumo "Tėvynės sargo", 1905 m. "Didžiojo Vilniaus Seimo" paveikta ir Antano Smetonos bei Valstybės tarybossteigiama Lietuva, bet gyva tebebuvo senoji 1863 m. Lietuva, anos gadynės "raudonųjų" sukilimo srovės Lietuva. Tatoi reikia žinoti, jei norima Juozo Pilsudskio 1919-1922 m. "Rytų politiką" suprasti. Aš tatoi žinau, nes man asmeniškai tarp 1915 ir 1919 m., iki paties pirmojo Vilniaus paėmimo, kurį Pilsudskis 1919.IV.19. įvykdė, kada mes su juo griežtai šiuo klausimu persiskyrėm, daug sykių ir ilgai teko šiuo klausimu kalbėti ir ginčytis.

Pilsudskio "Rytų Imperija"

Juozo Pilsudskio koncepcija (siekimai) - buvo ne nacionalinė Lenkija, bet Didžioji Rytų Imperija, apimanti Lenkų, Ukrainos, Lietuvos ir Gudų žemes, imperija nuo Baltosios (Baltijos - E. M.) iki Juodosios jūros, skirianti vokiečius nuo rusų, imperija, pagrįsta istoriniais pamatais, sunaudojančiais Didžiųjų Lietuvos Kunigaikščių kūrinių,

sutvirtintą Jogailaičių unija su lenkais. Ne visiškai tiksliai Juozo Pilsudskio priešai - lenkų "endekai" - šią jo koncepciją vadino federacine. Pilsudskio svajojama Rytų Imperija - nebūtų federacija, tai būtų "Dominijų Imperija" arba "Lenkų Dominijų Imperija". Tai būtų buvusi sudėtinga imperija, sudaryta bent iš trijų, o gal ir keturių valstybiškai susitvarkusių narių - Lenkijos, Ukrainos ir Lietuvos. Pastarasis narys - Lietuva - apimtų ir Gudus, bet galėtų būti ir skyrium sukonstruotos, ir tada Gudija sudarytų ketvirtąjį imperijos narį. Tačiau vis dėlto Lenkijai Pilsudskis skyrė dominuojančią, vadovaujančią padėtį, kuri jai pavesių pirmąją vaidmenį imperijoje, sutvirtinančią visą bloką. Be to, šis galingas valstybinis blokas jei ne betarpiškai apimtų, tai bent veiktų ir politiškai derintų artimas latvių ir estų valstybes Pabaltijai, o gal net ir Suomiją šiaurėje bei Rumuniją pietuose.

Pilsudskis žinojo, kad Lenkijoje jojo Rytų Imperijos sumanymas didesnio pritarimo neras; kad jam griežtai pasipriešins "endekai", ir iš viso nelabai pritaras plačioji, nacionalizmo paveikta opinija. Prieš šį sumanymą būsiąs iškeltas tas svarbiausias priekaištas, kad šitokioje imperijoje tautinis lenkų elementas būsiąs svetimtaučių - lietuvių, gudų bei ukrainiečių - stelbiąmas; anieji sudarysią daugumą ir nuslopinsią lenkiškąją šios valstybės pobūdį. Tad Juozas Pilsudskis ir buvo pasiryžęs savo imperijos sumanymo plačiai neskelbti, bet pastatyti Lenkiją prieš įvykusį faktą.

Kam Pilsudskitiui reikėjo Vilniaus

Kad Pilsudskio idėja laimėtų, reikėjo faktiškai suimti į vienas rankas didžiausius Ukrainos, Gudų ir Lietuvių žemės plotus, ypatingai gi jų gyvybinius centrus - Vilnių, Minską ir Kijevą. Kai Varšuva, Vilnius, Minskas ir Kijevas atsidurs vienose rankose ir kai reikės šio milžiniško žemių mišinio valstybinį likimą spręsti, tai patys lenkai, neišskiriant aršiausių lenkų nacionalistų, nedrįsią reikalauti vieningos šiame plote Lenkijos, kurioje lenkai būtų paskendę, ir tada savaiame turėsiąti kilti Ukrainos ir Lietuvos (o gal Lietuvos ir Gudijos) valstybės bendroje imperijoje santvarkos klausimas.

Pilsudskis ir Lenkų steigiamasis semas

Savo artimais žmonėmis - pilsudskininkais - ir savo sukurta ir vadovaujama jauna lenkų kariuomene, kurioje jo vardas buvo nepaprastai autoritetingas, Pilsudskis visiškai pasitikėjo. Jie eisią, kur juos Pilsudskis ves, neklausdami, ko jisai siekia ir kuris yra jojo galutinis politinis planas. Steigiamuoju seimu jisai nepasitikėjo. Ten buvo įsikūrę įvairaus plauko žmonės. Stiprūs buvo endekai, įvairūs politiniai spekuliantai, partijos, veikiamos nacionalizmo arba kurių luominių socialinių reikalų.

Steigiamasis seimas skersavo į Pilsudskį. Žymi jo dalis Pilsudskiu griežtai nepasitikėjo, bet vis dėlto jo bijojo, nedrįso griežtai prieš jį veikti, numanė, kad karinė jėga ir populiarumas yra Pilsudskio rankose. Pilsudskio bijodamas, iš dalies net neapkęsdamas, jam galios pavydėdamas, steigiamasis seimas vis dėlto jam "Valstybės Viršininko" titulą "paliko". Seimas, be abejo, būtų labai patenkintas, kad Pilsudskis, šiuo titulu papirktas ir garbės trokšdamas, būtų nurimęs ir kaip ir tikru parlamentiniu prezidentu tapęs, būtų pasitenkinęs savo praeities įvertinimu, autoritetingu vardu ir išsižadėjęs savo nenuilstamo veiklumo ar bet kurių dar naujų "avantiūristinių" sumanymų. Pamažu Steigiamasis seimas jį būtų suvirškinęs ir jojo garbę savo galiai pavergęs. Tačiau tatai Pilsudskio būde nebuvo. "Nugalėtojai, kurie nurims laurų guoly, bus nugalėti" ("Zwyciezcy, którzy spoczna na laurach, beda zwyciezeni") - tai yra Pilsudskio žodžiai ir tai buvo antras jo veiklos obalsis.

Pilsudskiu reikėjo ne valstybės viršininko garbės Varšuvoje, bet Vilnius, Minskas ir Kijevas. Pasinaudodamas savo kariuomenės vado padėtimi, kurios seimas iš jo išplėsti nedrįso ir savo faktine galia kariuomenėje, jis, nesirūpindamas vidaus politika ir seimo partijų rietenomis, nesitardamas ir nesiskaitydamas su politine steigiamojo seimo vyriausybe, ėmė lenkų karo pajėgomis vykdyti savo "rytų politiką". Pilsudskiu "rytai" - Lietuva, Gudija - jojo "Rytų Imperija" - visuomet labiau rūpėjo, negu etnografinės Lenkijos vakarai, negu Poznanė arba net Silezija, apie kurias karo metu jis net iš viso negalvojo. Etnografinė Lenkija jam

buvo reikalinga ne tiek, kaip tikslas, kiek kaip priemonė, kaip cementas Rytų Imperijai steigti ir išlaikyti. Lenkija jam buvo šios imperijos užuomazga, jos energijos centras, bet ne ji pati viena.

Pirmoji Vilniaus okupacija

Atskirais žygiais Pilsudskis įtraukė lenkus į karą su sovietais, kurių raudonoji kariuomenė, vokiečiams iš gretimų Lenkijai provincijų pasitraukus, ėmė slinkti į vakarus ir įėjo į nedraugingą kontaktą su lenkais. Pirmas drąsus ir žymus žygis Pilsudskio buvo padarytas į Vilnių, kurį 1919.IV.19 jisai išplėšė iš sovietų. Pilsudskio "rytų politikai" tatai buvo labai svarbus laimėjimas.

Formališkai šis Vilniaus paėmimas nebuvo nukreiptas prieš jauną Lietuvos valstybės tarybos kuriamą nepriklausomą Lietuvą, nes Vilnius liko išplėštas iš Sovietų, su kuriais ir Nepriklausomoji Lietuva kariavo. Tačiau patsai didingas Pilsudskio sumanymas, kurio sudėtine dalimi buvo šis Vilniaus paėmimas, tikrai buvo prieš Lietuvos valstybės tarybos kūrimą nukreiptas.

Jau besiruošdamas Vilnių paimti, Pilsudskis mėgino paruošti Lietuvos laikinosios vyriausybės Vilniuje paskelbimą. Iš anksto slaptu sąmokslu paruoštoji vietos žmonių grupė turėjo, Pilsudskui Vilnių užėmus, pasiskelbti Lietuvos vyriausybe, turinčia ruošti Lietuvos Steigiamojo seimo sušaukimą Lietuvos valstybiniam likimui išspręsti. Ši vyriausybė būtų buvusi Pilsudskio pripažinta, kaip laisvojo pačios Lietuvos sostinės apsisprendimo reiškiny. Jei šis projektas būtų buvęs įvykdytas, tai būtų iš karto paaiškėję, kad Pilsudskio akcija yra su Lietuvos valstybės tarybos vykdomu darbu griežtai nesuderinama ir jam iš esmės priešinga. Tuo pačiu būtų pasireiškusios dvi kita kita priešingos "Lietuvos", kurių abi yra kandidatės į tą pačią teritoriją ir į tą pačią sostinę ir abi nusistačiusios šaukti Lietuvos steigiamąjį seimą. Jeigu šis Pilsudskio sumanymas liko neįvykdytas, tai tiktai todėl, kad Pilsudskis į šią Lietuvos "vyriausybę" norėjo įtraukti, be vietos lenkų, dar ir lietuvius bei gudus, tačiau jų surasti greitu laiku nepajėgė. Užėmęs Vilnių, jis tiktai paskelbė savo garsųjį manifestą keturiomis

vietos kalbomis (lenkų, lietuvių, gudų ir žydų), kuriame pareiškė atėjęs ne pagrobtį Lietuvos sostinę, bet kaip tik ją ir šalį paliuosuoti bei apsaugoti nuo svetimosios rusų okupacijos, kad buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žmonės galėtų patys laisvai apsispręsti ir dėl savo likimo nusistatyti, šį apsisprendimą lenkai gerbsią.

Ko norėjo Lenkai

Ir nors lenkų steigiamasis seimas Varšuvoje reikalavo, kad išvaduotas iš sovietų Vilnius būtų įjungtas į Lenkiją, Pilsudskis to padaryti neleido. Vilnių ir Lietuvos-Gudų žemes, kurias Pilsudskio kariuomenė užėmė, Pilsudskis kaip atskirų "rytų žemių" vieneta, išskyrė iš bendrosios lenkų valstybinės administracijos ir joms valdyti sudarė tam tikrą "rytų žemių vyriausiąją valdybą", nepareinančią nuo valstybinės Lenkijos vyriausybės ir betarpiškai prižiūrimą lenkų karo vadovybės, vadinasi, paties Pilsudskio.

Kaip tikrumoj atrodė Pilsudskio "Rytų politika"

Didysis Juozo Pilsudskio 1919-1921 m. "Rytų politikos" sumanymas savaime nei Lietuvai, nei kitoms šio sumanymo betarpiškai nepaliestoms tautoms ir žemėms (Ukrainai, Gudams) nebūtu buvęs baidus ir piktas, jei jis būtų pagrįstas ne imperialistiniu, bet solidaraus lygių ir laisvų grupės bendradarbiavimo, jų susitarimo principu, kaip tik sutvirtinant, o ne ardant jų kiekvienos savarankišką valstybinę kūrybą ir valstybinę nepriklausomybę. Tačiau toks konfederacinis metodas Juozui Pilsudskiui atrodė nepriimtinas. Jis šiomis jaunomis tautomis nepasitikėjo, laikė jas nesubrendusiomis, psichiškai ir morališkai nepajėgiančiomis savo nepriklausomybę išlaikyti, reikalingomis vadovavimo ir sudrausminimo. Jei pati lenkų tauta be tokių, kaip jis, Pilsudskis, vadų nebūtų pajėgusi pati savo likimo kelio rasti ir būtų pražiopsojusi patogias aplinkybes savo laisvę iškovoti, vadinasi yra reikalinga vado drausmė; tai esą juo labiau nepajėgsiančios tai padaryti ir

sudėtingose tarptautinių politinių jėgų santykiavimo sąlygose laisvai veikti šios jaunos nesutvirtėjusios tautos, kurioms trūksią inteligentijos bei vadų ir kurios valstybinių tradicijų neturinčios.

Kaip pati nepriklausomoji Lenkija, taip ir Vilnius buvo Juozui Pilsudskui ne tikslas, bet etapas Rytų Imperijos kūrybos kely. Gilinti ir plėsti kovą su Lietuvos Valstybės Tarybos Kaune organizuojama atskira nepriklausoma Lietuva jam atrodė tuo tarpu bergždžia. Minskas ir Kijevas - štai esą du dideli paskutiniai etapai ir tik tada jau teksią pats tikslas siekti - Imperiją steigti. "Kauno Lietuva" tada pati įkrisianti į bendrąją kūrybą, jos galingos traukos paveikta.

Nuo 1919 iki 1920 m. pavasario Pilsudskis savo planą sėkmingai vykdė. Jis paėmė Minską, pagaliau, susitaręs su ukrainiečių organizuotų karo pajėgų vadu Petliūra, jis paėmė ir Kijeva. Galėjo atrodyti, kad Pilsudskis savo Rytų svajonę tikrai įkursiąs.

Pilsudskio svajonės neišsipildė

Tačiau karo laimės dievaitis ją žiauriai apvylė. Raudonoji Sovietų kariuomenė, iki šiol Pilsudskio jėgų nugalima, staiga pajėgė priešintis. Ji ne tiktai sulaukė Pilsudskio žygius, bet ji ir jo sąjungininką Petliūrą iš Kijevo išvijo ir ėmė vyti toliau atgal. Pilsudskis prarado ir Minską, o 1920.VII.14 neteko ir Vilniaus. Rugspjūčio mėnesį karo frontas jau atsidūrė ties Varšuva.

To laiko įvykių smulkmenos gal visiems gerai žinomos. Jas tiktai paminėsiu smulkiai jų neanalizuodamas. 1920.VII.12 Lietuva sudarė su Sovietais Maskvos taikos sutartį, kuria Sovietai išsižadėjo Lietuvos valstybės naudai bet kokių teisių ar pretenzijų į Lietuvos valstybinę teritoriją, apimančią rytuose beveik visą buvusią Vilniaus guberniją (išskyrus Vileikos ir Disnos apskritis), taip pat buv. Gardino dalį kairiajame Nemuno krante su Gardino miestu ir mažu teritorijos sklypu dešiniajame Nemuno krante prie Gardino. 1920.VI.14 Vilnių užėmė Sovietų kariuomenė, pašalinusi iš ten lenkus. 1920.VII. 15 į Sovietų kariuomenės okupuotą Vilnių įžengė Lietuvių kariuomenės būrys ir Vilniuje buvo

įsteigta lietuvių karo komendantūra su įgula, tačiau dar faktiškai pasiliko sovietų okupantų rankose. 1920.VIII.6 lietuviams pavyko susitarti su Sovietais dėl Lietuvos valstybinės teritorijos Vilniaus srity evakuacijos zonomis ir 1920.VIII.25 Vilnius buvo okupantų evakuotas ir nuo tos dienos jau buvo Lietuvos valstybės valdžioje. Rugsėjo mėn. Lenkų-Sovietų karo frontas, lenkams sovietų kariuomenę sumušus ties Varšuva ir Sovietų kariuomenei skubiai besitraukiant į rytus, vėl priėjo Lietuvos teritorijos pietų ir rytų pakraščius. Pati rytinė Lietuvos valstybinės teritorijos zona sovietų dar nebuvo evakuota, tad suprantama, jog lenkai, su sovietais kariaudami ir juos vydami bei šalindami, į ją patys veržėsi. Tačiau jie taip pat veržėsi ir į visą tą teritoriją, kuri jau dabar buvo lietuvių valdžioje, bet kuri buvo lenkų rankose prieš tai, kai jie liepos mėn. iš jos liko sovietų išvyti. Kadangi lenkai ten buvo ir tikrai faktiškai jėga buvo iš ten pašalinti, tai dabar, šią jėgą nugalėję, jie panorėjo grįžti į savo senas vietas. Su lietuviais lenkai nebuvo susitarę ir jokių Lietuvos teisių į šią teritorijos dalį ir iš viso Lietuvos valstybės nebuvo pripažinę, Maskvos gi sutarty nebuvo dalyvavę ir šios lietuvių su Lenkijos priešais sudarytos sutarties nuostatai lenkų nevaržė, todėl esą lietuvių šioje teritorijoje šeimininkavimo faktas lenkų teisiškai varžyti negalįs ir jei lietuviai geruoju nepasitraukia, tai lenkai juos šalinsią jėga. Pietų Suvalkijoje tarp lenkų ir lietuvių įvyko mūšiai ties Augustavu, ties Seinais. Šioje ginčytinos teritorijos zonoje lenkai sugrįžo į tas vietas, kurias buvo apleidę liepos mėn. Į rytus jie peržengė Nemuną, susidūrė su lietuviais Varėnos ir Lydos apylinkėje.

Suvalkų sutartis

Į ginčą, gresiantį karu, įsikišo tarptautiniai veiksniai, ir Tautų Sąjungos sudarytojai, prancūzų pulkininko Chardigny vadovaujamai karinės priežiūros komisijai tarpininkaujant, prasidėjo lietuvių-lenkų derybos pirma Lietuvos Kalvarijoje, vėliau Suvalkuose. Pagaliau 1920.X.7 Suvalkuose lenkų ir lietuvių buvo pasirašyta sutartis, kad ir nenustatanti valstybinės tarp Lietuvos ir Lenkijos sienos, bet nustatčius

tvirtą demarkacijos liniją ginčytinos teritorijos daly nuo Prūsų sienos vakaruose (Vištytis) iki geležinkelio Lyda-Vilnius rytuose (Bastūnai) ir, be to, tvirtai nustačius principą, jog būsimoji valstybinė tarp Lietuvos ir Lenkijos siena turėsianti būti nustatyta taikingu būdu - susitarimu arba arbitražu. Suvalkų sutarties demarkacijos linija lenkų faktinės administracijos pusėje paliko Suvalkus, Seinus, Gardiną ir Lydą, bet užtat Lietuvos sostinė, Vilnius, liko lietuvių faktiškai valdomoje ginčytinos teritorijos pusėje. Tuo tarpu tarp Sovietų ir Lenkų prasidėjo taikos derybos.

Pilsudskis neišsižada savo planų

Visuose šiuose įvykiuose Pilsudskis mažai dalyvavo. Jis ruošė ką kita. Jis buvo susirūpinęs gelbėti savo žūstančią "Rytų politiką", turėsančią įkurti jo svajojamą didingą Jogailaičių "Rytų Imperiją". Tiek susitarimas su lietuviais, su "Kauno Lietuva", nustatęs santykius į taikingą kompromiso kelią, tiek juo labiau derybos ir artėjanti kompromisinė taika su Rusija - buvo Pilsudskio "Rytų politikai" skaudūs smūgiai, nes jie atkirto nuo bendrojo su Lenkija likimo tiek Vilnių su Lietuva, tiek Minską su Gudais, tiek Kijevą su Ukraina ir leido tikėtis, kad į Lenkiją bus įjungti tik nežymūs Lietuvos, Gudų ir Ukrainos pakraščiai, kuriuos Lenkija pagrobsianti, o vietoje Pilsudskio svajojamos didžiosios galingos Europos Rytų Dominijos Imperijos viskas pasibaigsia nepriklausoma nacionaline Lenkija, sudaryta iš etnografinės Lenkijos su rytų pakraščiais. Tatai kaip tik ir buvo Pilsudskio priešų - endekų - programa.

Bet dar skaudesnis Pilsudskio "Rytų politikai" smūgis buvo tas, kad jau ir lenkų nuostata buvo pakitėjusi. Pilsudskis pajuto, kad jam jau nepavyks tiesioginiais savo žygiais įveikti Lenkiją į naująjį ofenzyvinį karą su Sovietais. Lenkija jau buvo nuvargusi, laiminga išsivadavusi nuo baisaus pavojaus, trokštanti taikos, aiškiai nusistačiusi pasinaudoti paskutiniaisiais savo laimėjimais ir pasitenkinti tuo, kas jau buvo pasiekta. Pilsudskis nebegalėjo tikėtis, kad ir šį sykį, kaip kad 1919 m. pavasarį, jis, nesiskaitydamas su vyriausybe, seimu ir masės pasyviškumu, atskirais savo vadovaujamos kariuomenės žygiais pajėgsiąs savo karinę

ekspediciją atnaujinti ir vėl Minską bei Kijevą pasiekti. Ir "endekai" jau buvo galvą pakėlę, ir kariuomenė jau nebe ta buvo ir nebe tiek monopolinė buvo jo vadovybė ir pagaliau jo paties autoritetas buvo kiek pasviręs dėl Kijevo ekspedicijos pralaimėjimo ir dėl pasireiškusio pavojaus, kilusio iš jo pirmųjų žygių.

Naujos avantiūros

Tačiau Pilsudskis nusileisti ir savo sumanymų išsižadėti nemėgo. Negalėdamas jų vykdyti betarpiškai, tiesioginiu ir atviru keliu, jis ėmė ieškoti aplinkinių, taip sakant, šungalinių kelių ir sugalvojo nepaprastą, gudrią kombinaciją. Lengviausia jam tatai buvo sumanyti ir įvykdyti Vilniaus atžvilgiu, daug sunkiau - Minsko ir Kijevo atžvilgiu. Tačiau, vis dėlto jis pamėgino savo kombinaciją paleisti visomis trimis kryptimis. Lenkijos teritorijoje buvo su savo ginkluotomis ukrainiečių pajėgomis Pilsudskio sąjungininkas Petliūra, be to, sukosi su savo pusiau gudais, pusiau rusais savanoriais bei kazokais partizanais - avantiūristas Bulak-Balachovičius, žymaus rusų emigranto ir socialistų revoliucionierių veikėjo Boriso Savinkovo sūnus. Šiuos asmenis su jų būriais Pilsudskis ir paleido, pirmąjį - Kijevo, antrąjį - Minsko kryptimi.

Jie nesą lenkų valstybinės kariuomenės kariai. Jeigu Lenkijos valstybė veda derybas su Sovietais, daro karo paliaubas ir ruošiasi padaryti taikos sutartį, tai nei Petliūros, nei Bulak-Balachovičiaus tatai varžyti negali ir jų žygis į Sovietų teritoriją nekompromituosiąs oficialinės Lenkijos, kuri su jais nieko bendro neturinti. Buvo tikėtasi, kad lenkų sumušta, raudonoji sovietų kariuomenė būsianti jau taip pairusi ir demoralizuota, kad gal ir nepajėgsianti šiems drąsuoliams pasipriešinti. O jeigu šie talkininkai paims Kijevą ir Minską ir jei jiems tada ims grėsti pavojus iš sovietų, tai jie turėsia šauktis lenkų pagalbos ir gal tada Pilsudskiui pavyksią juos gelbinti įvelti Lenkiją į Kijevo bei Minsko gynimą. Tada vėl atgimsiančios Pilsudskio "Rytų Imperijos" įsteigimoperspektyvos.

Petliūrą ir Bulak-Balachovičių Pilsudskis į sovietų teritoriją ir paleido. Bet drauge savo sumanymams vykdyti jis turėjo paleisti ir paleido trečiąjį kontrabandinį šūvį - į Lietuvos sostinę - į Vilnių. Tačiau čia metodas buvo kiek kitoks, ir laimėjimo šansai buvo didesni. Jokio lietuvių partizanų būrio, kurį būtų galima šiai "lietuviškajai" ekspedicijai panaudoti, Lenkijoje nebuvo ir nebuvo jokio avantiūristinio lietuvio - vado. Tad reikėjo tokią lietuviškąją ekspediciją dirbtiniu būdu inscenizuoti.

Želigovskiada

Revoliucinės romantikos menininkas ir buvęs "Bojuvkos" vadas buvo žygių inscenizacijai sumanus. Lenkų kariuomenėje nemaža buvo Lietuvos lenkų arba žmonių, kilusių iš Lietuvos arba iš Gudijos. Buvo net jų tam tikros organizacijos lenkų kariuomenės dalys (pvz. vadinamoji lietuvių-gudų divizija). Buvo jų ir karininkų tarpe. Tad Pilsudskis ir sugalvojo šitokią kombinaciją. Esą, jeigu Lenkijos valstybės valdžia veda derybas su "Kauno lietuviais" ir Sovietais, jeigu oficialinė Lenkija išsižada tų žemių, iš kurių šie žmonės - lenkų kariai - yra kilę, tai esą jie, šių žemių žmonės, ypatingai vilniečiai, taip pat Lenkijos yra atstumiami. Jų išsižadėjusi, Lenkija tuo pačiu nesanti jų valstybė ir todėl Lenkijos valdžios aktai jų nevaržą. Esą, tada jie tampa patys šių žemių - čia ypatingai Vilnijos - likimo bendrininkai ir kaip tokie, kaip savo artimiausios tėviškės piliečiai, patys gali jos likimą veikti. Jie, Lenkijos atstumti, ir eisį į savo kraštą jo likimą veikti.

Sugalvota visiškai "demokratiškai". Tačiau, jie vis dėlto yra ir lenkų kariai, tad, kaip tokie, jie yra kariškos drausmės varžomi. Kadangi Pilsudskiui buvo reikalingas kaip tik jų "žygis", tad teko paaukoti karinę drausmę. Kitaip sakant, jie turėsį padaryti karišką "maištą" ir, kaip lenkų kariuomenės "maištininkai", sulaužę karinę drausmę, peržengti oficialinės lenkų valdžios pasirašytos Suvalkų sutarties nustatytą demarkacijos liniją ir įžengti į savo betarpišką tėviškę joje savo pilietinę teisę vykdyti.

Sumanymui vykdyti Pilsudskio buvo pasirinktas lenkų generolas Želigovskis, vilnietis. Pilsudskio sumanytas ir įsakytas "maištas" liko įvykdytas. Tai buvo tikrai nepaprastas "maištas", maištas įsakymu, karių drausmės sulaužymas karinės vyriausybės įsakymu.

Pilsudskis skubėjo. Svarstyti ir laukti nebuvo laiko. Reikėjo sumanymas vykdyti, kol Suvalkų sutartimi sudaryta naujoji padėtis dar nenusistovėjo, juo labiau, kad ir lietuviai, užmigdyti Suvalkų sutarties pasirašymu, nebūsią pasiruošę nelauktą puolimą atremti. Vilkinant ir paslaptis nebūtų išlaikyta, nes tartis teko ne tikrai su vienu Želigovskiu, bet su visa grupe žmonių, kurie turėjo būti panaudoti politinei Želigovskio "žygio" konstrukcijai sutvarkyti.

Ir štai tuo pačiu laiku, kada Suvalkų sutartis buvo oficialinės lenkų valdžios vardu pasirašyta, generolas Želigovskis įvykdė "maištą" ir su parinkta lenkų kariuomenės grupe, inscenizuojančia "vilniečių" karinę pajėgą, ėmė žygiuoti į Vilnių, nebedami jokios demarkacijos linijos. Jo vedami kariai padarė "maištą" iš viso nežinodami, kad jie esą "maištininkai". Iš tikrųjų jie ir buvo maištininkais tikrai kableliuose. Ir jau 1920.X.9. Vilnius buvo generolo Želigovskio paimtas. Lietuviai, netikėtai užklupti, nepasiruošę šiam žygiui atremti, nesukoncentravę savo karinių pajėgų, sostinę evakuavo.

Politiniai Pilsudskio planai

Želigovskio karinis žygis buvo lydimas tam tikro politinio žygio. Ir šio žygio sumanytoju buvo ne kas kitas, kaip pats Pilsudskis, kuris jį sumanė ir visą inscenizaciją jam sudarė. Tie, kurie jį vykdė, buvo tikrai žaislai Pilsudskio rankose, lygiai kaip žaislas buvo ir pats generolas Želigovskis su jo vadovaujamais kariais.

Politinė konstrukcija buvo ši. Vilniuje anaipol nebūsiąs "maištininkų" paskelbtas Vilniaus ar Lietuvos įjungimas į Lenkiją. Esą, oficialinės Lenkijos išsižadėto krašto žmonės veikia kaip tik šio krašto - Lietuvos vardu, kaip jo tikri piliečiai. Jie, esą, atvykę ne kaip Lenkijos valstybės agentai, bet kaip piliečiai, turį savo kraštą sutvarkyti, kad jis pats

galėtų valstybinį likimą spręsti, neleisdamas tai daryti kažkokiomis Lenkijos derybomis su "Kauno" lietuviais arba su sovietais. Ne įvairių pašalinių jėgų derybų, ne jų politinės spekuliacijos padariniai turėsia spręsti šį likimą; ir ne vieni Želigovskio kariai, bet pats kraštas.

Tačiau, kuris gi kraštas? Ar Lietuva? Gi Vilnius visuomet nuo amžių buvęs ir esąs Lietuvos sotinė! Tad jeigu Lietuva, tai kodėl gi reikėjo iš lietuvių Vilnių grobti, o ne su jais susidėti ir bendrojoje tėvynėje bendrai veikti ir jos valstybė kurti? Į tai Želigovskio žygio politinių ideologų buvo atsakoma: taip. Lietuva, bet Lietuvos Vilniaus dalis esanti lygi "Kauno" daliai. Vilniaus srities dalis, nedalyvavusi Kauno srities valstybinėje kūryboje, nuo 1919 m. sausio mėn. atskirta nuo vakarinės Lietuvos srities, pati susitvarkysianti autonomiškai ir tada tarsis su "Kauno" Lietuva arba spėsianti savo galutinį valstybinį likimą.

Gal šiam klausimo pastatymui ir nebūtų galima principiškai daug prikšti, jeigu tatai būtų gaivališkai iš pačios Vilniaus srities kilę, o ne iš svetur ir ne visiškai pašaliniais, ne Lietuvos susitvarkymo, bet kažkokios išsvajotos spekuliacinės idėjos sumetimais pagrįsta. O tatai kaip tik šitaip ir buvo.

Kaip atsirado "Vidurinė Lietuva"

Želigovskio ir buvo Vilniuje paskelbta šitokios srities Lietuvos valstybinė užuomazga, tačiau ne "Vilniaus Lietuva" pavadinta, bet labai charakteringai pavadinta "Vidurine Lietuva" (Litwa srodkowa). Šis pavadinimas buvo Pilsudskio sumanymui labai reikšmingas. Šiuo jisai kaip tik savo "Rytų Imperijai" ruošė dirvą. Ši "Vidurinė Lietuva" jau buvo ne tikslas, bet vėl, kaip ir visi jo ikišioliniai "Rytų politikos" žygiai, tiktai priemonė, tiktai etapas, tiktai ilgos ir nuoseklios žygių grandinės elementas, tos grandinės, iš kurios turėjo išdygti Rytų Dominijų Imperija. Sritinė Vilniaus Lietuva savaime neneigė tokios pat sritinės vakarinės arba "Kauno" Lietuvos, tiktai ją aiškiai darė kaip tik sritine. Tai buvo Valstybės Tarybos įkurtosios Lietuvos savos rūšies kvietimas susiaurinti savo valstybinės kūrybos programą, išsizadėti

bendro vieningo Lietuvos valstybingumo ir patenkinti sritine autonomine valstybine kūryba bei tartis su sritine Vilniaus "Lietuva". Tad kodėl gi ši sritinė "Vilniaus Lietuva", jeigu ji nėra pavadinama "Vilniaus" Lietuva, nepavadinama "Rytų" Lietuva?

"Vidurinė Lietuva"! Jei "Vidurinė", tai reiškia, kad be "Vakarinės" arba "Kauno" Lietuvos, kuria Valstybės Tarybos steigiamajai siūloma tapti, numatoma dar kažkokia trečioji - "Rytų" ar "Rytinė" Lietuva, tuo tarpu dar nesamoji, bet, matyti, dar turėianti būti įsteigta, kuriai rezervuojama vieta. Tai, Pilsudskio manymu, turėianti kaip tik būti "Gudų" arba "Minsko Lietuva" - tretysis istorinis Lietuvos narys. Tiktai šios trys sritinės Lietuvos dalys, susitvarkiusios kiekviena sau, galėsiančios susitarę sudaryti Lietuvos - Visos Lietuvos valstybę. Tai Lietuvai, sudarytai iš trijų sritinių "Lietuvų", arba sritinių būsimos Lietuvos užuomazgų, būtent: vakarinės lietuviškosios, rytinės gudiškosios, trečiajai lenkiškajai "vidurinei" tarpininkaujant - Juozas Pilsudskis skyrė būsimos Rytų Dominijų Imperijos nario vietą.

"Vidurinės Lietuvos" politinei užuomazgai buvo įkurta ir jos laikinoji vyriausybė, taip pat iš anksto, dar prieš Želigovsio "maištą", paties Pilsudskio rūpestingai parinkta, į kurios sąstatą įėjo keli vietos lenkų veikėjai, arba iš Vilniaus krašto kilę lenkai ir, be to, du gudai veikėjai (Vaclovas Ivanauskas ir Taraškevičius), kurie sutiko pasiskolinti šiai politinei kombinacijai. Tiktai lietuvio nė vieno rasti nepavyko. Savo atsišaukimuose Želigovskis buvo pabrėžęs siūlymą "Kauno" Lietuvai geruoju su "Vidurine" Lietuva susitarti ir su ja santykius užmegzti.

Kodėl iširo Pilsudskio planai

Ši gudriai Pilsudskio sugalvota ir inscenuota kariškai-politinė kombinacija, kurios tolimesnės perspektyvos dar buvo slepiamos, iš tikrųjų nepavyko. Ji iškrypo iš karto, vos gimusi. Iš vienos pusės, griežtai pasipriešino lietuviai. Valstybės Tarybos įkurtoji Lietuva, kurioje tada jau veikė Steigiamasis Seimas, nė galvoti negalvojo apie bet kurią susitarimą su Želigovskiu ir "Vidurine Lietuva". Nesunku

buvo suprasti, kad visa tai yra ne kas kita, kaip Pilsudskio ekspozitūra, savos rūšies vaidinimas, kuriame kalba ir juda ne gyvi žmonės-veikėjai, bet paslėpto, užkulisinio veikėjo judamos, dirbtinės lėlės. Kad tai būtų galima laikyti Vilniaus srities aktu, niekas ir nepagalvojo. Taip pat jokia būdu nesutiko ir sutikti negalėjo Lietuva pakeisti savo kuriamąjį Lietuvos valstybingumą sritine vakarinės Lietuvos dalies valstybine užuomazga.

Taip pat visiškai žuvo bet kuri viltis susidaryti trečiajai sritinei "Rytų Lietuvos" ("Gduų Lietuvos") užuomazgai. Bulak-Balachovičius, taip pat Petliūra Ukrainoje nieko nelaimėjo. Raudonoji Sovietų kariuomenė su jais greitai apsidirbo. Nei Minsko, nei Kijevo jie toli gražu nepasiekė. Nieko nepešę, iš karto savo žygius pralaimėję, jie abu pasuko grįžti į lenkų teritoriją.

Pilsudskio nepasisekimu pasinaudojo endekai

Užtat pasidžiaugė Pilsudskio inscenuotu Želigovskio žygiu Pilsudskio ir jo "Rytų politikos" priešai - endekai. Bet visiškai ne tam, kad būtų pritarę didingam Pilsudskio sumanymui. Kaip tik atvirksčiai. Jie gerai nujautė, kad esamomis aplinkybėmis jokių šansų Pilsudskio programai įvykdyti nėra ir kad visa tai virto gryna atkaklaus sąmokslininko fantazija. Už tai jie gerai žinojo, kad iš Lietuvos faktiškai išplėštas Vilniaus kraštas su Vilniumi, kuriame lenkų tautinės kultūros įtaka yra labai žymi, ims traukti į Lenkiją ir galės būti įjungtas į nacionalinės Lenkijos "Rytų pakraščius", kuriuose jis galės būti sunaudotas kaip tik šių pakraščių lenkinimui, kaip lenkinimo centras. Šia prasme endekai įvykysiu faktu džiaugėsi ir Želigovskio "maištui" taip pat pritarė, tiktai nepritarė "Vidurinės Lietuvos" konstrukcijai, veikdami tiesioginio ir aiškaus pagrobimo kryptimi ir net keldami triukšmą dėl "Vidurinės Lietuvos" vardo, be reikalo slopinančio tikrą susidariusios padėties logiką.

Kad būtų aiškiau užfiksuota ši logika ir kad drauge būtų griežčiau užtikrintas tolimesnis Pilsudskio programai plėsti kelias, jie susirūpino paskubinti taikos su Sovietais

sudarymą ir į Rygos Taikos sutartį įvedė naująjį veiksnį, turintį sutvirtinti Vilniaus pagrobimą. Būtent, jie išderėjo iš Sovietų teritorijos juosta šiaurėje tarp Nemuno ir Dauguvos (buv. Vilniaus gubernijos Vileikos ir Disnos apskritys, į kurias Lietuva valstybinių pretenzijų neturėjo). Šia koridorine juosta, atskiriančia Lietuvos valstybinę teritoriją nuo Sovietų teritorijos, jie iš rytų apsupo visą ginčytiną Vilniaus krašto teritoriją, kuri tokiu būdu ne tikta iš pietų, bet ir iš rytų ilga linija susijo su Lenkijos valstybine teritorija. Šis apsupimas turėjo spausti Vilniaus kraštą lenkiškos aneksijos kryptimi ir drauge silpninti jo palinkimą dėtis su Lietuva, netekusi (net ir su Vilniaus kraštu) betarpiško kontakto ir susisiektimo su Sovietais. Drauge ši Lenkijos juosta į rytus nuo Vilniaus laidojo ir blankino "Rytų Lietuvos" (Gudų Lietuvos) sumanymą. Tai, be abejo, buvo sumanus ir labai praktiškas, ne išsvajotas kaip kad Pilsudskio programa, endekų spekuliatyvinės politikos aktas. Viskas veikė Pilsudskio "Rytų politikos" nenaudai.

Pilsudskio planų niekas nesuprato

Bet ne tikta viskas veikė prieš Pilsudskio politikos tikslus "Rytų" klausime. Beveik niekas jo tikslų ir nesuprato. Nesuprato jų ir patys vilniečiai, nesuprato ir lietuviai, nesuprato ir lenkai. Nelabai orientavosi ir patys "pilsudskininkai", vykdydami tai, ką Pilsudskis įsakė. Gal geriausiai juos suprato endekų vadai, bet kaip tik todėl jie darė viską, kad Pilsudskio planas būtų sutrikdytas. Vieni sakė, kad Pilsudskui rūpi paimiti Vilnius tautinei Lietuvai; kiti manė, kad jis noris šią aneksiją net į visą Lietuvą išplėsti; tretii manė, kad Pilsudskis sumanęs įkurti tikrą federaciją. Rodos, kiekvienas jį įtardavo tuo, ko jis pats daugiausiai bijojo ir prieš ką buvo nusistatęs. Tiesa, pilsudskininkai nelabai apie tai ir galvojo; pasitikėdami vadu, jie buvo pasiryžę daryti, kas iš jų bus pareikalauta. Bet pagaliau, kai teko kas nors spręsti, jie patys nežinojo, kas daryti.

Pilsudskio "Rytų politikos" pralaimėjimas glūdėjo tame, kad jis nepagavo socialinės tikrenybės ir kad šios jojo politikos pagrindai rėmėsi ne gyvenimiškais socialiniais

faktais, bet jo ideologine romantika, kuri neatitiko tikrenybės ir nerado socialinių veiksnių, kurie ją paremtų. Tai buvo rūmai ant ledo. Kiek Lenkijos atžvilgiu Pilsudskis buvo realus ir, neatsižvelgiant į jokiais kliūtis, į jokiais priešų jėgas, logingai ir tvirtai ėjo iki galutinio laimėjimo, tiek "Rytų politikos" atžvilgiu jis nieko nepasiekė iš to, ką jis norėjo. Viskas, ką jis čia padarė, nukrypdavo prieš jo "politiką", ir jo darbo vaisiais čia pasinaudijo ne jis, bet kaip tik jo priešai. Manydamas, kad jis dirba "Rytų politiką", jis iš tikrųjų dirbo kitiems ir kitokiai politikai. Jo "Rytų Imperijos" svajonė žuvo; tikrenybėje iš jos neliko nieko. Liko nacionalinė Lenkija su lenkinamais rytų pakraščiais ir liko skaudžiai sužalota Lietuva. Jojo trijų sritinių "Lietuvų" kombinacija buvo gryna fantazija, kuri galėjo kilti tikrai širdy žmogaus, kuris gyvosios Lietuvos nepažįsta ir nesupranta. Jei jam išorės aplinkybės ir būtų leidusios šį sumanymą vykdyti, vis tiek iš to nieko nebūtų išėję. Kombinacija: Antanas Smetona-Želigovskis-Bulak-Bulachovičius, - juk tai karikatūra.

Vilniaus klausimas ir Hymanso projektas

Kai Želigovskiui Vilnių užėmus iš karto paaiškėjo, kad Lietuva nenori virsti sritine "Kauno" ar "Vakarų" Lietuva ir visiškai nemano su Želigovskiu tartis, Pilsudskis, supykęs, buvo nusistatęs jėga sulaužyti šį "atkaklumą" ir po Želigovskio firma žygiuoti kad ir į Kauną ir priversti Lietuvą jojo tikslams tarnauti. Tačiau aplinkybės - lietuvių pasipriešinimas, tarptautinių veiksnių įsikišimas, pačių "endečių" ir oficialinės Lenkijos nenoras sunkinti aneksionistinį Vilniaus problemos sprendimą paniu visos Lietuvos likimo klausimu - nulėmė kitaip, ir karo žygių plėtimas buvo sustabdytas. Vilniaus klausimas liko atviru, izoliuotu klausimu, teritoriniu tarp Lietuvos ir Lenkijos ginčų. Šitai jį turėjo spręsti Tautų Sąjungos Tarybos sumanytas plebiscitas. Tiesa, Hymanso projektas, kad ir pavojingas savo nuostatais Lietuvos valstybingumui, mėgino kiek plačiau statyti ir spręsti ginčą, kas labiau turėjo atitikti Pilsudskio sumanymus, nors ir jis toli gražu negalvojo

Pilsudskio "Rytų Imperijos" svajonių patenkinti. Tačiau iš šio projekto nieko neišėjo.

Vilniaus lenkų seimas

Pagaliau Vilniaus ir "Vidurinės Lietuvos" problema, jau visiškai izoliuota, netekusi tos didelės politinės priemonės pobūdžio, imtasi spręsti "Vilniaus Seimo" metodu. Bet tai jau buvo metodas tiktai klausimui likviduoti, o ne jį sunaudoti didingam Pilsudskio "Rytų politikos" sumanymui. Ne "Vilniaus", bet "Vilniaus lenkų" seimas klausimą šitaip ir suprato bei pastatė. Sprendimo formulė ir buvo aneksionistinė, įjungianti Vilnių su jo teritorija į nacionalinės Lenkijos "Rytų pakraščius", skiriamus lenkinimui. Bet tatai ir buvo kaip tik "endekų" nusistatymo sprendimas, jo laimėjimas. Pasirodė, kad visa Pilsudskio "Rytų politika" ir visi jo šios politikos vardu nuo 1919 m. padarytieji žygiai patarnavo ir pasibaigė "endeikiškai" nacionalinės Lenkijos politikai. Rygos taikos sutartis ir "Vilniaus Seimo" aktas Pilsudskio "Rytų" politikos katastrofą patvirtino. Iš jo "Rytų politikos" neliko nieko. Tiktai sužalotos Lietuvos žaizda nepagijo.

Sakoma, kad Pilsudskis supratęs Lietuvai padarytą skriaudą ir sąžinės graužiamas nenorėjęs mirti, nesutvarkęs Lietuvos klausimo ir neradęs teisingo sprendimo, galėsiančio atitaisyti skriaudą. Esą, Pilsudskis buvęs vienintelis tikras Lietuvos draugas Lenkuose, iš kurio Lietuva dar būtų galėjusi patirti savo žaizdos pagydymą. Ar iš tikrųjų tokie buvo Pilsudskio jausmai, ar tai tiesa, to aš nežinau, nes daugiau su juo nei pasimatyti, nei kalbėti man neteko, o Lenkijos Maršalas savo giliausių minčių bei jausmų viešai skleisti nemėgo. Bet jeigu tai būtų tiesa, tai matyti Maršalas tų kelių ir priemonių skriaudai atitaisyti nerado. Tačiau po viso to, ką Pilsudskis Lietuvos atžvilgiu buvo nuveikęs, vargu bau būtų galima tikėtis, kad tos Lietuvos žaizdos gydymo priemonės, kurias jis būtų sugalvojęs, būtų buvusios laimingesnės ir tikslesnės ir Lietuvai malonesnės, negu tos, kurių jisai griebėsi tarp 1919 ir 1922 metų. Rodos, pagrindinė jojo klaida, jojo "Rytų politikos", ypač Lietuvos atžvilgiu, nuodėmė

buvusi pagrįsta Lietuvos socialinės tikrėnybės nenusimanymu, grynai fantastišku jos pajautimu, neatitinkančiu tikrėnybės ir gyvybinės Lietuvos problemos.

Pilsudskis ir Vilnius

Tačiau, be abejo, Juozo Pilsudskio idealų lenkiškasis Vilniaus sprendimas, būtent, tasai, kuris įvyko, nepatenkino ir nepadengė. Pilsudskio žygiui Vilniaus atžvilgiu buvo skiriami tam, kas neįvyko. Ir senasis Maršalas, nugalėtas savo didingoje "Rytų politikoje", paliesdamas Vilnių, kurį jisai mylėjo, ir kuriam jisai mirdamas savo širdį su savo motinos palaikais pavedė, mėgo sakyti: "Vilnius yra mano!" ("Wilno jest moje!"). Jam Vilnius buvęs ne Lenkijos dalis ir ne Lietuvos objektas, ne ginčo byla tarp dviejų valstybių, bet jojo pamylėtos svajonės įrankis, jojo idėjos pagrindas. Jojo širdy Vilnius, rodos, buvęs ne Lenkijos ir ne Lietuvos, ne vienos ar antros nacionalinės valstybės, gal ir ne pačių vilniečių, bet jojo brangus sapnas, jojo "Rytų Imperijos" perlas, jojo širdies dalis, į kurią jisai ir savo fizinę širdį miręs padėjo. Svajonė! Tačiau yra šalis, kuri šią svajonę skaudžiai patyrė. Ji yra sužeista.

Pilsudskio veikla Lenkijoje

Savo "Rytų politiką" pralaimėjęs, Juozas Pilsudskis kurį laiką nuo oficialinės veiklos pasitraukė. Savo kandidatūros į Lenkijos respublikos prezidento vietą jis nestatė ir nepriėmė. Jo būdui netiko pasyvus vaidmuo, kurį prezidentui skyrė konstitucija, nustačiusi kontinentinės (prancūziškos) formos parlamentinį režimą, pakeičiantį demokratiją - seimokratiją. Iš viso Pilsudskis buvo nepatenkintas šia Lenkų Steigtamojo Seimo išleista 1921.III.17 konstitucija, jo nurodymu respublikos prezidentu buvo išrinktas jam artimas žmogus, jo draugas, Gabriėlius Narutavičius, žmogus švarus ir garbingas, taip pat iš Lietuvos kilęs, kurio tikras brolis, telšiškis Stasys Narutavičius, kaip Lietuvos Valstybės Tarybos narys, buvo pasirašęs Lietuvos Nepriklausomybės 1918 m.

vasario 16 d. aktą (Prezidentas Gabrielius Narutavičius kiek vėliau buvo teroristo endeko nužudytas).

Į politinę seimo veiklą Pilsudskis nesikišo. Tatai jo būdai neatitiko. Šios rūšies veikla jo niekuomet netraukė ir jos jisai nevertino. Jisai pasiliko įvykių stebėtoju, bet vienas stebėjimas jo veiklaus būdo taip pat netenkino. Jisai pasiliko savo draugų ir mokinių - pilsudskininkų - idėjiniu vadu ir jų judėjimo centru ir ryšius tiek su kariuomene, tiek su gyvomis politikos jėgomis (tiktai ne su oficialiniais valdančiaisiais ir ne su valdančiomis seimo partijomis) palaikė. Iš PPS (socialistų) partijos jisai jau buvo išėjęs, bet su šios partijos veikėjais - senais savo draugais - ir iš viso su jos opoziciniu prieš išgalinčius endekus bei politinius spekuliantus veikimu palaikė draugingą kontaktą. Savo formalų persiskyrimą su PPS jisai seniems partijos draugams aiškino maždaug šitaip: "Jūsų judėjimo traukinys eina į tolimus gražius socialinius tikslus.. Keliaudamas su Jumis šiame traukiny aš buvau Jums ištikimas ir veiklus Jūsų bendrininkas. Tačiau traukiniui sustojus stoty, vadinamoje "Nepriklausomybė", aš iš jo išlipu, čia pasiryžęs apsigyventi ir šią vietą tvarkyti. Keliaukite, sveiki, senieji draugai, savo judėjimo traukiniu į Jums žinomą tolimą kelionę!"

Seime ir Lenkų valstybinėje valdžioje pamažu stiprėjo ir išgalėjo "endekai" ir gudraus politinio spekulianto, valstiečių judėjimo vado Wito's partija "Piast" (ne liaudininkų partija "Wyzwolenie"). Politinė spekuliacija, karjerizmas, demagogija, korupcija, liaudies ir valstybės išnaudojimas, valdžios naudojimas privatiems ir grupiniams tikslams, pataikavimas ėmė plėstis. Pilsudskis to negalėjo pakesti. Pats jisai buvo švarus, tatai jam reikia pripažinti; joks priešas jam šiuo atžvilgiu nieko prikišti niekuomet negalėjo. Tokio paties moralinio švarumo, darbo, visuomeniškumo jisai visuomet ir iš savo žmonių reikalavo. Be to, jam ir seiminiai metodai nepatiko.

Gegužės vienuoliktoji

1926 m. jisai ryžosi vėl paveikti dar sykį tiesioginiu žygiu įsikišti į viešųjų reikalų eigą. Jisai buvo sąmokslų ir

tiesioginių žygių (action directe) menininkas. Skubiai ir meniškai paruošęs sąmokslą, paskyręs savo žmonėms darbą, stojęs sau ištikimų kariuomenės dalių priešaky, 1926 m. gegužės mėnesį jisai įvykdė savo garsųjį ginkluotą perversmą Varšuvoje ir Lenkijos valdžioje. Laimėjęs, jisai valdančiąsias vietas pavedė savo pasitikėjimo žmonėms, sau betarpiškai paėmęs tiktai techninę kariuomenės sritį, bet iš savo akių nieko neišleido ir faktiškai visą valdžią koncentravo savo betarpiškoje priežiūroje ir dispozicijoje. Seimo nepašalino, bet jo vaidmenį faktiškai paraližavo. Čia su savo buvusiais partijos draugais, su PPS-u, kuris pritarė Pilsudskio gegužės mėnesio perversmui, bet kategoriškai laikėsi seiminio valdymo metodo, susiginčijo ir galutinai persiskyrė. Konstitucijos, kurios mechanizmą savo perversmu suardė, formališkai nepanaikino, pasiryžęs ją formališkai pakeisti tiktai teisiniu metodu, kas galutinai jam padaryti pavyko tiktai šiais 1935 jo mirties metais. Šio paskutinio poperversminio Pilsudskio gyvenimo ir darbų tikslesnio analizo aš neduo du. Tatai sutampa su tebegyvenamu laiku.

Toks buvo Pirmasis Lenkijos Maršalas, Lietuvos sūnus ir emigrantas, 1935.V.12 miręs ir Lenkų Vavely karalių tarpe palaidotas, be abejo, didysis ir tragingas istorijos žmogus - Juozas Pilsudskis-Gineitis.

Mūsų rytojus. - 1935. - Nr.39-46

Parengė Egidijus Motieka

